מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · חידושי הרד״ל

חידושי הרד״ל על קהלת רבה

רבי דוד לוריא

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

חידושי הרד״ל על קהלת רבה

רבי דוד לוריא

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/חידושי-הרדל-על-קהלת-רבה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרשה א 6
פרק א 6
פרק ב 7
פרק ג 7
פרק ד 8
פרק ה 9
פרק ז 9
פרק ח 10
פרק ט 11
פרק י 11
פרק יא 11
פרק יב 12
פרק יג 12
פרק טו 13
פרק טז 13
פרק יח 13
פרשה ב 14
פרק א 14
פרק ב 14
פרק ד 14
פרק ה 14
פרק ז 14
פרק ח 14
פרק ט 15
פרק י 15
פרק יא 15
פרק טו 16
פרק טז 16
פרק כא 16
פרק כג 17
פרק כה 17
פרק כו 17
פרשה ג 17
פרק א 17
פרק ב 17
פרק ו 18
פרק ח 18
פרק ט 18
פרק יא 18
פרק יד 20
פרק טו 21
פרק טז 21
פרק יז 21
פרק יח 21
פרק יט 21
פרק כ 22
פרק כא 22
פרק כב 22
פרשה ד 22
פרק א 22
פרק ב 23
פרק ג 23
פרק ה 23
פרק ו 23
פרק ח 23
פרק ט 24
פרק יד 24
פרק טו 24
פרק יז 24
פרשה ה 24
פרק ב 24
פרק ד 25

פרק ה 25
פרק ז 25
פרק י 25
פרק יא 25
פרק יב 25
פרק יד 25
פרק טו 26
פרק טז 26
פרק יח 26
פרק יט 26
פרשה ו 26
פרק א 26
פרק ב 27
פרק ג 27
פרק ד 27
פרק ו 27
פרק ח 27
פרק י 27
פרק יא 28
פרק יב 28
פרשה ז 28
פרק א 28
פרק ב 29
פרק ד 29
פרק ה 29
פרק ז 30
פרק ח 30
פרק ט 30
פרק יא 30
פרק יד 30
פרק טו 31
פרק יח 31
פרק יט 31
פרק כו 31
פרק כז 32
פרשה ח 32
פרק א 32
פרק ב 32
פרק ד 32
פרק ה 32
פרק ו 33
פרק ח 33
פרק י 33
פרק יא 33
פרק יג 33
פרק טז 33
פרק יז 33
פרשה ט 34
פרק א 34
פרק ו 34
פרק ז 34
פרק ח 34
פרק ט 35
פרק י 35
פרק יא 35
פרק יב 36
פרק טו 36
פרק יז 36
פרק יח 36
פרשה י 36
פרק א 36
פרק ב 37
פרק ג 37
פרק ד 37

פרק ה 37
פרק ז 37
פרק ח 37
פרק י 38
פרק יא 38
פרק יד 38
פרק טו 38
פרק טז 39
פרק יט 39
פרשה יא 40
פרק א 40
פרק ב 40
פרק ג 41
פרק ה 41
פרק ז 41
פרק ח 42
פרק ט 42
פרשה יב 42
פרק א 42
פרק ה 43
פרק ז 43
פרק ט 43
פרק י 43
פרק יא 43
פרק יב 44
פרק יג 44
פרק יד 44

פרשה א

פרק א

א **ושבבה**. עי' מ"כ. וי"ל מלשון שבביה בלה"ק (הושע ח') ושיבי בלשון גמרא שפירושו צרורות והוא כעין לשון וסדקה שבשיר רבה שהסיר הצרורות הבולטין ממנה בכדי להשוותה:

ב **את החכמה והכל בכלל**. כמ"ש בב"ב (כ"ה) שמתוך שמתחכם מתעשר (וכן נבון יקנה תחבולות ועצה למלחמה) ועי' שלהי הוריות ובפי' הרמ"ה שם בע"י:

ג **שלשה כו'**. נבואתן בעצמן שאין מתחילין דבר ה' אלא דברי פלוני. והא דלא חשיב נמי נחמיה שמתחיל דברי נחמיה. אפשר שמפני שהוא ספר אחד עם עזרא כדאיתא (בסנהדרין צ"ג) ואינו תחלת ספר. לכן לא נכתב רק דברי נחמיה שאינו כי אם סימן הפסק בין דברי עזרא לנחמיה (ובלא"ה י"ל כיון שלא נכתבו דבריו בלשון דברי נבואה לישראל לא שייך לכתוב דברי ה'):

ד **שהיה נבואתן דברי קנטורין**. מספרי ר"פ דברים מבואר דברי קנטורין שבכ"א מהן ע"ש:

ה **ולמה נקרא שמו ירמיה כו'**. אפשר ג"ז בא ליתן טעם למה נתלה נבואתן בעצמן ששמם מורה טעם לענין הספר ירמיה על החורבן וכן עמוס על תוכחתו וקהלת על שהיה דבריו נאמרין בהקהל (ועי' ריש שי"ר שכל מי שמלמד תורה ברבים רוה"ק שורה כו'). ולכן נתלה דבריו בזה ולומר שלכן זכה לנבואה:

ו **עבדין אלה העומדים לפניך תמיד השומעים את חכמתך וכתיב ויבואו כו' כצ"ל**. ונראה דמפרש הא דכתיב אשרי אנשיך ואשרי עבדיך אלה. היינו אנשיך הם שהיו קבועים לפניו ואין מתחלפין ועליהם חוזר ואומר העומדים לפניך תמיד כלומר אנשי תמיד לפניך. ואשרי עבדיך אלה הן עבדים סתם שהיו מתחלפין תמיד משמר נכנס ומשמר יוצא לשמוע כו'. וז"ש עבדיך אלה ר"ל שבשעה זו אלה הן עומדין לפניך אשריהם ואחר כך כמו כן אשרי להנכנסין במקומן ועליהם חוזר ואומר השומעים את חכמתך לומר שהיו נכנסין ומתחלפין לשמוע ומביא וכתיב ויבואו מכל העמים לשמוע כו'. ולכן מפני שהיו רבים מאד הבאים לשמוע ולכן לא היו יכולין כולן לשמוע יחד רק מתחלפין במשמרות זה נכנס וזה יוצא:

ז **נתלה אפי' בגיד אחד כו'**. שהחי נושא את עצמו וכאן לענין המאמר אפשר ר"ל שלכן בשה"ש נאמר אשר לשלמה סתם וכאן נאמר בן דוד מלך בירושלים וכן במשלי בן דוד מלך ישראל מפני ששיר השירים אמר בילדותו כמ"ש בשהש"ר משמיה דר' יונתן ע"ש

וסובר שהיה זה קודם שחטא לכן היה נתלה בעצמו. ומשלי וקהלת שאמר אחר שחטא (ושב בתשובה) לכן הוצרך לתלות באחרים:

ח **הה"ד למען דוד עבדי ולמען ירושלים וגו'** (מ"א י"א) כצ"ל (והמציין מקרא זה לישעיה ל"ו טעה):

ט **במקום מלכות.** ירושלים מיוחדת למקום גלוי מלכותו של הקב"ה בעולמו:

פרק ב

א **ז' קדירות כו' של עליונה אין בו ממש.** עי' זוהר ר"פ ויצא בס"ת:

ב **עופא דעבר.** בב"ר פצ"ו הלשון דפרח:

ג **ז' עולמות שאדם רואה.** תנחומא פקודי ס"ג:

ד **באספקרפסטי.** פי' בערוך ערך סקפטס עגלת צב ע"ש הוא משל על העריסה שהתינוק נתון בו:

ה **בביבין.** עי' מ"כ וגרסתו היה כיבין בכ"ף ולגי' שלנו פירושו פשוט ביבין המקלחין מחצרות ומבואות כל זוהמות:

ו **הרי הוא כחמור.** בילקוט מסיים נעשה בעל מום לתורה. ור"ל כמ"ש רחיים על צוארו כו':

ז **הוליד כו' ככלב.** מסיים שם נעשה בעל מום למצות שע"י הטורח לפרנס בניו אין לו עוד פנאי אף לקיים המצות כראוי כבראשונה (ולכן בנים קטנים נענשים בעון האב):

ח **כקוף.** שאין בו כ"א דמיון צורת אדם כקוף והדעת אין בו:

ט **אבל בבני תורה כו'.** כמ"ש כ"ז שמזקינין מוסיפין חכמה:

י **כנגד ז' ימי בראשית כו'.** שוח"ט מזמור צ"ב:

יא **בששי נעשה אדם וכן בהמה בששי נבראה קודם אדם.** וזהו שמביא מקרא דאסף אדם ובהמה (ודברי היד"מ כאן הן מאיזו תלמיד טועה):

פרק ג

א **לגנוז ס' קהלת.** עי' אדר"נ פ"א:

ב **יפה אמר שלמה א"ר יודן תחת כו' למעלה מן השמש יש לו ר"ה ור' אחא כו' ואוצר לו למעלה מהשמש ר' לוי ורבנן כצ"ל.** וכ"ה בילקוט והא דאוצר למעלה מהשמש לפרש דרשא דלמעלה משמש יש לו בא. דה"ק שאין יתרון מכל עמלו תחת השמש רק הוא נשאר לו למעלה מהשמש ששם הוא אוצרו של מעש"ט וי"ש. ולגי' הספרים אולי י"ל דמ"ד למעלה מהשמש יש לו חולק על מ"ד ואוצר לו למעלה מהשמש וסובר דבעמלו של תורה שהיא למעלה מהשמש יש לו יתרון אפילו תחת השמש וכמ"ש על צדיקים

שדבריהם זכרוניהם ודרשו אגורה באהלך עולמים ששפתותיו דובבות בקבר כו' וכאלו גר בשני עולמים:

ג **לחדש פניהם כגלגל חמה**. בספרי סדר דברים וסדר עקב מנו שבע כתות ובהן כת א' כשמש בגבורתו ועי' תדא"ר ספ"ג יש כמו שהשמש שעה א' ביום ויש כשתים כו' ע"ש:

ד **א"ר ינאי כו'**. בויק"ר ובפסיקתא עיקר הדרשא זו על מקרא דמה יתרון בכל עמלו שיעמול לרוח ע"ש. ונכתב כאן שהוא שייך לדרשא דשמש (וכמו סובב סובב הולך הרוח שפירשוהו המפרשים השמש):

ה **למקרי ליה לגרמיה חפיא הוא**. לגי' הספרים פירושו בלשון בתמיה וכי חפיא הוא ופי' בעל חפיפות (עי' פירש"י כתובות י"ז ד"ה מישחא כו') שהרחקתם אותו מחביריו:

ו **תנת מאה מתלין על הדין תעלא**. עי' (סנהדרין ל"ח):

ז **אמר רבי אבא בר קפרא**. משמע מכאן ששמו של בר קפרא היה אבא. ולא כמ"ש בס' יוחסין ששמו שמעון (ושם הביאו בשם ירושלמי דחגיגה ולא נמצא לפנינו):

פרק ד

א **מעמיד אותן במומיהון כו'**. סנהדרין צ"א וספרי האזינו פסקא ש"ב ועי' ב"ר פרשה צ"ה:

ב **א"ר אבא אף אותה מחיצה כו'**. משמעות הלשון דר' אבא מלתא אחריתא היא ואולי י"ל דהכוונה למ"ש בברכות ל"א שמיום שחרב ביהמ"ק נפסקה מחיצה של ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים שנאמר קיר ברזל ביני ובין העיר. אך א"כ הי"ל אותה מחיצה אני משבר. גם הוא קצת רחוק שירמוז למאמר זה בסתם. ויותר קרוב לפרש כמ"ש בשוח"ט סוף מזמור קמ"ז על מקרא (ישעיה ל') ומחץ מכתו ירפא שבר ששבר ומחץ הוא בעצמו והחריב בהמ"ק הוא בונה ומרפא ע"ש בשנוי לשון קצת וז"ש אותה מחיצה ר"ל שבירה שמחצתי ושברתי אני בעצמי ארפא אותה לע"ל:

ג **ר"א בר כהנא כו' יהיה בעיניך דור שבא כו'**. מדרש שמואל פט"ו:

ד **אלו היה ר' יוחנן ור' זירא כצ"ל**. וע"ש במדר"ש נ"א:

ה **בשביל צדיק בשעתו**. כ"ה שם ובירושלמי דשביעית פ"ז:

ו **בן אלעזר בן אהרן הכהן הראש הוא עזרא וגו'**. וכי אהרן לעולם קיים אלא אלו היה אהרן כו'. כ"ה שם ושם:

א **מלכות נכנסת כו'**. ברייתא דפרק השלום ע"ש:

ב **כל מה שברא כו'** באדם ברא בארץ בא ליתן טעם שלכן נקרא ישראל ארץ שהאדם עולם קטן ועיקרו והארץ טפילה לו וכינו הארץ ע"ש אברי האדם החשוב ממנו במעלה. ועי' באדר"נ פל"א ובשוח"ט מזמור י"ט:

ג **רא"א תפקידיה**. אפשר פירושו כההיא דירושלמי פ"ד דברכות ופר"א ס"פ ל"ד וארץ רפאים תפיל וארעא תפקידיה תפליט שפירושו המתים שהופקדו לארץ תפלט אותן לתה"מ וז"ש מעמדת אותם להקב"ה לעתיד לבא:

פרק ה

א **מערטלו מנשתקו כצ"ל**. ותיבת מנרתקו הוא נ"א או פי' בפנים על מנשתקו דהיינו מן נרתקו. וכ"ה גירסת הערוך ערך נשתק (הת"י ביומא מ"ד) ע"ש:

פרק ז

א **היכן הן נעשים נוזלים** פי' מתוקים שכ"מ שנאמר נוזלים הוא מים מתוקים כמ"ש באדר"נ ס"פ ל"ג:

ב **תאמר כו' חכמתו מלבו שוב אינה חוזרת אליו לעולם ת"ל כו'**. אפשר אין הכוונה שמד"א שכיון שמוציאה מלבו שוב אינה חוזרת אליו שיבין אותה עוד דמהי תיתי. אלא ר"ל שכיון שנתן לבו להשכיל בה והבינה (וזהו לשון מוציאה מלבו אל פועל ההבנה. ולא מוציאה לאחרים קאמר דבזה מיירי להלן) שוב אינה חוזרת אליו עוד למצוא בה עוד הבנת טעמים חדשים וא"כ אין צורך לחזור ולעיין בה לעולם עוד (וכענין מגמר בעתיקתא קשה כו') לז"א שאל מקום כו' שם הם שבים ללכת פי' על דעת לחזור וללכת להלן שכל זמן שימשמש ויעיין בה עוד ימצא בה טעם חדש להוציא מלבו וכן יתפרש אידך דלהלן תאמר משעה שמוציא תלמודו לאחר שוב אינו חוזר כו'. דסד"א כיון שכבר הוציאה מלבו גם לאחר וכבר קיים ללמד לאחרים ג"כ כבר הגיע והבין מה שהיה אפשר להבין בה כמ"ש מתלמידי יותר מכולם. ואם כן אין חוזרת אליו עוד למצוא בה עוד טעם כשיעיין בלבו בה. ולז"א והיו הדברים על לבבך ושננתם כו' ודברת בם הרי שאחר השינון והלימוד לבניו מ"מ חזר וכתב ודברת בם כו' לומר שבכל זה ישים אל לבו לדבר בם תמיד וימצא בהם טעם:

ג **וישראל ממנינן אינן חסרים לעולם**. אפשר הוא כנוי דרך כבוד שלא רצה לסיים עליהם לשין והים איננו מלא שאינן מתמלאין לעולם שהיה משמע פשטיות הלשון שהן נראים כחסרים לעולם לז"א בלשון אינן חסרים לעולם לבאר הכוונה לדרוש בלשון איננו מלא שאינו צריך למלאות מהם כי בל"ז מי מנה עפר כו' ואין בהם חסרון:

ד **תאמר שכל מי כו' בעוה"ז כו' בעוה"ב.** אפשר ר"ל שלא תאמר ותטעה לסיים דרשת הפסוק דאל מקום כו' שם הם שבים ללכת לענין עוה"ב (וכמו בשארי דרשות שעל פסוק זה כאן) לענין שהם שבים שנית ללכת שמה אל הים אז לע"ל אם לא הלכו בעוה"ז לזא"ש זה אינו כי אין מקבלים לע"ל אלא סיים בה לענין שגם בעוה"ב אותן שנפלו עליו בעוה"ז עליך יפול לעוה"ב ואין מרחיקין אותו אז אף שמעלת ישראל אז תהיה גדולה מאד אל יאמר כו' הבדל יבדילני כי'. ור"י מוסיף ולא עוד אלא כו' משם הוא נוטל חלקו וז"ש אל מקום כו' שם הם שבים ללכת לשם בעוה"ב לקבל חלקם:

ה **אפס מאותי הפסיק.** כאומר אפס ואין עוד מלהתקבל להיות אתי: מאתי מאן גבי דדרש מאתי כמו מי אתי ועי' (יבמות נ"ד) ובפרש"י שם:

ו **נבלתי יקומון** הקיצו ורננו שוכני עפר ד"א כל הנחלים כצ"ל:

ז **וד"א ריוח כו'.** ב"ר פ"ה:

ח **משם הוא מתפזר לימות המשיח** כמ"ש בב"ר ס"פ ע"ח כל הדורנות כו':

ט **ר"י בר' יוסי כו' דכתיב והיה סחרה כו'.** פסחים (קי"ח ע"ב):

י **בעצמיכם כלום א"נ מהו דין דכתיב כו' ולמחר אולסטיקון יומא דין סומוסריקון מחר אולסריקון א"ר ירמיה בן אלעזר כו' מחדש לבושיהון כצ"ל.** והוא תשלום דברי רבי לר"י בר יוסי. ועל לאכול לשבעה דרש יומא דין ארסקינון למחר אולסטיקון (ופי' ארסקינון מאכל מלכים ושרים ואולסטיקון הוא מתוק מאד כמו יין אליסטין ועי' ערוך). ועל למכסה עתיק דרש יומא דין סמיסריקון ולמחר אלוסריקון ומביא על זה דריב"ח דמחדש פניהם וכו' ולבושיהון:

פרק ח

א **קורא היום כבוש שמה.** עי' מ"כ. ולפי המאמרים נראה שכל זה בעיניני מאכל שהיו מסתירים בלשונם. וגם נראה שאיזו מלות הכתובים בפנים לפירוש אינו מדברי המדרש רק מאיזה מעתיק ומפרש. ונ"ל שעיקר הגי' כן קורא היום מדוד שמה (ופירושו בלשון ארמית מדוד משח ושמה תמן. כלומר בשמן ושומים עשוי התרנגול) סלע עופרת מתפללות בטור מסכן (פירוש סלע בלשון ארמי כיפא והוא כף וירך מבהמה. ועופרת תרגומו אברא. ומתפללות תרגומו צליון. בטור מסכן בחרדל. והיינו כף שלם או אבר שלם צלוי בחרדל):

ב **שטפו מאלל ואני סכיתי.** (פי' ראיתי) שיש פה תעל לרפאותו כצ"ל. ופי' מאלל אולי הוא כמו נתר כי תרגום לתור לאללא ורמז ששערו נותר ונושר:

ג **מינין בביצה שמע רבי כו'** (נדרים נ' ע"ב) ע"ש:

ד **זו מינות כו'**. אדר"נ פ"ב:

ה **אשכחיה עבד בן אפטניות**. (פי' מ"ע נעשה רשע שנגמר דינו למיתה). שלחון מינאי בתריה א"ל רבי אתי גמ"ח כו'. עבדי' כך א"ל ולא כן כתיב כו' כצ"ל:

ו **על אותו האיש ואותה החמת שהיתה כו' פחמין**. עמ"כ. והפי' הנכון שהאיש הזה וגופו שהיה מלא מרגליות תורה וחכמה ועתה ע"י עסקו עמהם בטל מלימודו ואבד הרבה מחכמתו (וכענין העושק יהולל חכם ע"ל פ"ז) וא"ל שיתפללו עליו שיחזור לו למודו:

ז **לא לחנם ראו אלא כדי שיהיו ישראל יגעין בתורה ועושין בו כו' כצ"ל** לפי לשון הילקוט בישעיה שם:

ח **ראו ומתן שכר לא ראו**. בילקוט שם הגי' סעודה ומתן שכרן לא ראו ע"ש. ולגי' הספרים פירושו שראו במפלת שונאיהם אבל לא ראו מתן שכר צדיקים:

ט **ארשב"ח כו' לבעלי תשובה** (ברכות ל"ד ע"ב):

פרק ט

א **לא יאמר לפני שירה אלא הוא**. מכוון למ"ש בת"ז שנרמז בר"ת מה שהיה הוא שמו של משה:

ב **הים ומלואו ואין כל חדש תחת השמש ישב ר"מ ודרש עתיד חזיר להיות גוזז מלתין כו' א"ל דייך כו' חדש תחת השמש עורות תחשים מה הן כו' מקרן כתיב מעשה ושלחה מלכות אצל רבותינו שלחו לנו כו' א"ל שהוא עתיד להחזיר את המלכות לבעלים ורבנין אמרי לע"ל כו' הגדולה והמלכות לבעליה ר' ברכיה בש"ר יצחק אמר כו'** כצ"ל סדור המאמרים:

ג **כגואל ראשון כו'**. מדרש שמואל פי"ד והוא בא ג"כ לדרוש מה שהיה הוא שיהיה:

פרק י

ד **באצבע אלהים ועליהם ככל הדברים ר' ברכיה בש"ר חלבו לאחד כו'** המקום מתמלא (ועל השתוות לוחות השניים לראשונים קאי) אריב"ל עליהם ועליהם כו' כבר היו לעולמים לכך שמעת תורה מפי ת"ח והא כו' כצ"ל:

פרק יא

א **ועל מי נאמר למחות את זכר עמלק לישראל**. ר"ל שעליהם נאמר שיהיו לאחרונה. ודרש כאן בעמלק לשון אין זכר כו' עם שיהיו כו' שע"י כן אין זכר להם כי אותן שיהיו באחרונה ימחו שמם לעולם וכמ"ש דור דור ודרשו במכילתא ובאיכה רבתי ספ"ג לדורו של משיח (ובילקוט פ"ב ד"ה אין זכרון) הלשון בדרשא זו דעמלק ומצרים כמו בדרשא קמייתא. אבל בפירש"י קהלת הגי' כדהכא ע"ש:

ב **לנסים של עוה"ב** עי' (ברכות דף י"ב):

ג **כמה נביאים כו' ולא נתפרשו כו'** ג"ז בא לדרוש עליהם אין זכרון לראשונים (וכדמסיים על כמה חסידים כו' ועליהם הוא אומר וגם לאחרונים כו') וכן הגירסא בילקוט:

ד **כגון יהודה וחזקיה בני ר' חייא** כצ"ל: **היו ראוין לימנות ולא נמנו**. ולכן קורא עליהם אין זכרון שהמתמנים ונסמכין פקיע שמייהו:

ה **אבל לע"ל כו' למנות לו חבורה כו' ואלו נקראים שיהיו לאחרונה**. ונגד חשיבות מינוי זה אין זכרון של חשיבות מינוי הראשונים והאחרונים כלום:

פרק יב

א **ודכוותיה תני ר' ישמעאל כו'**. במכילתא בשלח ע"ש:

ב **ודכוותיה ויהי ביום השמיני היה ראוי להיות תחלת הספר**. שסובר שפרשת ויקרא נאמרה באחד בניסן (ועי' גיטין ס') והוא היה ראשון לדברות מאהל מועד בקריאה מפני ששרתה שכינה באהל מועד וכ"מ אח"כ שפי' הרמב"ן ס"פ פקודי ד"ה ביום החודש הראשון בסופו ע"ש:

ג **אתם נצבים כו' תחלת הספר**. ומפרש שנאמרה כשהואיל משה באר את התורה באחד בשבט וכדמשמע מדברי הרמב"ן שם סדר נצבים ובפסיקתא זוטרתי דר' טוביה שם. ודלא כפירש"י שם שזה היה בז' באדר ביום פטירת משה שא"כ הוא מאוחר:

ד **ויאמר ה' אל יהושע כו'**. תחלת הספר צ"ע דמשמע שזה נאמר על יום קריעת הירדן שהיה כמה ימים אחר תחלת דבור ריש יהושע:

ה **ואני בער כו' תחלת הספר**. אם ר"ל תחלת כל הספר תהלים. צ"ל מפני שהוא כענין פתיחה בדברי ענוה (וכמו במענה אליהוא באיוב) וכמסיים ביה שתי בה' אלהים מחסי לספר כל מלאכותיך שמשמע שזה נאמר קודם שהתחיל לספר במלאכות ושליחות ה' ברוה"ק. ואולי י"ל תחלת הספר הוא ספר שלישי מתהלים שמתחיל במזמור זה ומתחיל אך טוב וגו' כמעט נטיו וגו' ועז"א שהי' ראוי להתחיל בפסוק זה דואני בער כו':

ו **לית אנא מידי ג' עולמות ראה מ"ט אני קהלת כו'** בירושלים ר"ח בר יצחק אמר כד הוינא הוינא כו' שוי מידי כצ"ל:

פרק יג

א **החמין יין ומים ופ:פלין בשליש**. וזהו קונדיטין כדאיתא בירושלמי. עי' ביאורי הגר"א זללה"ה יו"ד סי' קכ"ג סק"ח:

ב **ד' מאה לענות בו ר"י בש"ר לוי זכה אדם כו' כצ"ל**. והא דר' פנחס מקומו להלן כמש"ל אי"ה:

ג **התפלל ונענה בו**. כמ"ש בירושלמי שלהי מע"ש ובמ"ר פי"ב ובפסיקתא דויקח אלי' ותנחומא כי תבא מי הוא שתפלתו עולה לשמים ועושה פירות מי שמחלק מעשרותיו כראוי:

ד **משל לסאה כו'**. ויק"ר פ' ל"ג:

ה **אלא בגזל הה"ד כו' בצעך אשר עשית**. לקמן פ"ג פ"י גרס הכא מלתיה דר"פ דלעיל ע"ש. ואפשר בענין דקאמר ר"פ הוא בענין דור המבול כדאמרינן בב"ר ריש פרשה נח חמס זה עבודת כוכבים גלוי עריות ושפיכת דמים. ועל כל זה עיקר הקשה מכולם הוא גזל:

ו **וכלום נתנו להם נביאים וכתובים אנא להוכיחם רבנן אמרי כו' לענות בו שיהיו יגעין בהן ובתו"מ ועושין כו' שכר טוב כחמשה ס"ת ר' אבהו כו' כצ"ל** וקצת מזה הגי' גם בא"א:

ז **מקום מקנה וגו' זה ממהיר כצ"ל** וכדפי' המ"כ שהוא שם מקום כמבואר בירושלמי פסחים פ"ד וב"ק פ"ז והוא ט"ז מיל שהוא מקום מקנה שיעור רגל בהמה רועה כדאיתא (בבכורות נ"ד) וקצת מזה ראיתי כתוב:

פרק טו

א **ולא הגיעה שנת חמה ללבנה ד"א מעוות לא יוכל לתקן אלו תתקע"ד דור אלף דור עלה כו'** (הכתוב להלן סוף הפסקא כאן מקומו הראוי) זו היא מילה וחסרון לא יוכל להמנות שחסר הקב"ה שנותיהם כד"א אשר קומטו בלא עת ד"א מעוות כו' זה דור המבול כצ"ל:

ב **ולא מטא בי' הוי חסרון כו' להמנות ר' יעקב בר אחא בשר"י לעולם אל ימנע כו'** (הכתוב סוף הפסקא שייך כאן) ד"א הגיע שעות ק"ש ולא קורא ק"ש בעונתה כו' כצ"ל:

ג **לעולם אל ימנע כו'**. כל המאמר בירושלמי שבת פ"ד ה"ב וע"ש ותראה פירושו דלא כמ"כ:

פרק טז

א **הלב משתדל**. עמ"כ. ועיקר הפי' שהוא לשון התפעל. כלומר הלב מתפתה:

פרק יח

א **מבית שאן אם נתפחמו מה הן ומה דמיהן כלי פשתן הגסים כו' אחד מהם בכמה דמים הוא עשוי כצ"ל**. ועי' א"א:

ב **בני יעקב ודוד**. כד"א (ד"ה א' כ"ח) כי רבים בנים נתן לי ה':

פרשה ב

פרק א

א **ר' פנחס אמר אנסה ואנוסה כה אנסה בד"ת כו'** כצ"ל:

ב **הבל הוא לפני תורה של עוה"ב כו'**. עי"ל פי"א פי"ז וכמ"ש בתנחומא כי תבא ס"ד שלא נתנה תורה בעוה"ז אלא כשיבא הקב"ה ללמדה לעוה"ב יהיו יודעים באיזו פרשה עסק:

ג **ינתך יצה"ר**. עמ"כ. והעיקר שפי' לשון מסכה ויציקת מתכות:

פרק ב

א **חייכם שאמחה כו'**. אפשר דרש לשמחה לשאמחה:

ב **הכישו נחש ז"ש חתן צריך שימור**. ולכן אף כשהלך לדבר מצוה בשליחות אביו לא עמדה לו מצותו דהו"ל כשכיח הזיקא:

ג **המתין כו' יגמרו לברך**. לא גמרו לברך בהמ"ז קאמר. אלא גמרו על סעודתן קאי ובאו לברך. ובויק"ר ליתא לתיבת לברך. וכן נראה בוודאי לא היה מניח להם לומר שהשמחה במעונו ג"כ:

פרק ד

א **כסא שן גדול**. וכתיב ביה לא נעשה כן לכל ממלכות. וז"ש הגדלתי מעשי ממעשה כל הממלכות.

פרק ה

א **עץ כל פרי אפילו פלפלין**. דרש עץ שהוא עצמו כפריו שהוא פלפלין שטעם עצו ופריו שוין וכדרבי מאיר (בברכות דף ל"ו ע"ב):

פרק ז

א **מהו ברבורים אבוסים כו'** פסיקתא דאת קרבני לחמי:

פרק ח

א **אלו הדרשות כו' התינוקות שהן למדים**. בילקוט הגי' אלו הדרשנין וגרסינן אלו ע"ה ששומעים אותם (וכנראה דדרשינן אלו אינן בייחוד באגדות שהרי מסיים להלן תענוגות ב"א אלו האגדות שהן כו'. אלא דרשנין שהיו דורשים בצבור לפני ע"ה בין הלכות ובין אגדות שאף בהלכות כשהיו דורשין בפרקא לרבים היו משנין לפעמים להחמיר מפני ע"ה כדאיתא (בעירובין מ"ו ובחולין י"ד):

ב **ודיינות נקבות**. לאו דווקא דיינות דאשה פסולה לדון. אלא שופטת להשגיח שלא ישלטו הנשים בעולתה איש לרעותה את ידה. ובילקוט הגי' דינין זכרים ודינין נקבות אפשר הוא כמו דיני ופירושו דינים השייכים לאיש או לאשה לבדן:

ג **גיש חלב**. בכ"מ הנוסחא גוש חלב. ונוסחא דהכא ביו"ד ומדוקדקת וקרובה יותר לשם שקוראה ביוסיפין לרומיים גיסאלא:

ד **ותענוגות בני האדם זה עינוגן של ישראל**. בילקוט הגי' של א"י וע"ש עוד נ"א בזה:

פרק ט

א **לא דוד אביו היה**. והוסיף חכמה גם עליו. ולא תימא שהיה גדול ממנו. שהרי מפורש שהיה מנה בן מנה ר"ל שהיו שניהם שוים אלא כננס רוכב על גבי הענק הוסיף חכמה על אביו:

ב **בן עקיש**. עמ"כ. וכדומה דגרסי' בן קיש. והוא שאול. שבכ"מ מיחסו בן קיש ומצינו שלפעמים מייחס אביו עליו. קיש אבי שאול (ש"א ט' ושם י"ד) דמשמע שאביו טפל לו. לכן אומר שהיו שוין בחכמה והיה שאול מנה בן מנה:

ג **שלמדתי בזקנותי פסטרין**. עמ"ש גי' ס"י במסטירין וכ"ה בילקוט וכמ"ש בירושלמי ברכות פ"ה וכתבו הרמב"ם בה' ת"ת שהיגע בתלמודו בצנעא לא במהרה משכח ולגירסת הספרים אפשר צ"ל שלמדתי בסטירין באף נתקיימה בי בזקנתי. ופירש שלמדה באף שכעס עליו רבו וסטרו מסטר על פניו. היא שעמדה לו להתקיים בזקנותו:

פרק י

א **שאלו עיני בנשים**. כד"א (דה"ב י"א) וישאל המון נשים. וז"ש עיני כמ"ש ואחרי עיניכם זו זנות:

ב **שמחת הנשים**. כמ"ש לקמן פ"י פ"ז שמחת לב אשה:

ג **זו פרשת חלה כו' זו פרשת נסכים כצ"ל** וכ"ה לקמן פ"ט פ"ד וע"ש:

פרק יא

א **ופניתי כספל כו' ושכחה כו'**. אפשר מפני שכבר כתוב והוספתי חכמה כו' ועכשיו חזר וכתב ופניתי לראות חכמה. לז"א ששכחה (והיינו מפני שנפנה לעסוק במעשיו כמש"ל ופניתי אני בכל מעשי. בזה שפנה למעשיו פנה עצמו מד"ת כספל הזה כו') לכן חזר לראות חכמה:

ב **ארשב"י מלה"ד כו'**. ספרי האזינו שם. וא"ת ב' רשויות כו' מדכתיב עשוהו לשון רבים:

ג **והוא נואו ושבחו**. כמש"ל פי"ב והאור זה החוטם ובו תלויה עיקר הדרת פנים כמ"ש אין מעידין אלא על פרצוף פנים עם החוטם:

ד **מה ת"ל אשר יצר כו' מתגאה כו' ראו ברי' כו'**. אפשר דרש אשר לשון כי אשרוני בנות. כי הקב"ה מאשר ומשבח יצירתו:

ה **אלא הצור הוא צייר נאה**. בב"ר ליתא. ולפי גי' דהכא אפשר מכוון לקרא דהצור תמים פעלו למדרשיה הצייר שצייר פעולה תמימה. ומביא ראיה משם לדרש גם אשר יצר כן:

פרק טו

א **ובתחתונים וחזרתי ואמרתי כי אין זכרון כו'** נמרוד כצ"ל:

ב **זה בנה ביהמ"ק**. לאו דוקא בנה אלא הכין לבנות וכמ"ש ריש שה"ר שבנה את היסודות ע"ש:

ג **זה שלוקח חטים לשלש שנים**. עי' ריש מדרש אסתר:

ד **תורתו משתכחת ואיך יתן הרב כו' כצ"ל**. ואפשר דורש המקרא לפ"ז כן. כי אין זכרון לחכם (הרב) עם הכסיל (התלמיד שאינו אומר בשם רבו) בשכבר הימים הבאים הכל נשכח (תורת הרב משתכחת) ואיך ימות החכם עם הכסיל (למה ימית הרב עצמו לטרוח ללמוד עם התלמיד הכסיל):

פרק טז

א **חמרא בשוקא ולא הימון להון כצ"ל** וכ"ה במ"כ:

ב **ודמיך ליה בשלמא**. י"ל שבאמירתו מקרא זה שאל נפשו למות ודמך ליה (וכענין שמואל הנביא שמת קודם שאול שלא יראה במיתתו) גם י"ל שר"ל שמת לו אח"ז בזמנו בשלום. ומפני שבמעשה גרגרן הסמוך שקרא אנפשיה ושנאתי את החיים נפל מן הגג ומת. לכן ביאר בדר' הושעיא שח"ו לא עשה כן לאבד עצמו לדעת משנאתו את החיים רק מת בשלום בעתו. והא דקאמר ר' הושעיא אנפשיה מקרא זה נראה דסיפיה כי רע עלי המעשה אשר נעשה תחת השמש כלומר בפרהסיא בשוקא לעין רבים. הוא שהיה רע לו ונצטער מאד על זה:

ג **ר' הונא אמר ויהי האדם וכו'**. אין שייכות למאמר זה כאן. וכמדומה שמקומו הראוי הוא אחר עובדא דגרגרן דלעיל או להלן בפסקא שאח"ז ושנאתי את כל עמלי אחר עובדא דר"מ:

פרק כא

א **ובכשרון כו'**. לא בעמל כו' רק בכשרון הוא הכנה בעלמא (כלשון הכשרתי במקצת נזקו כו') בעלי' ברצונו יתברך ולא בעמל חס ושלום:

פרק כג

א **שחשב בלבו להביא עליהם פורעניות ביום ובלילה שנאמר וימת את כל היקום.** בסמוך הביא ראיה מקרא דויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה דהפורעניות באה עליהם ביום ובלילה. וטפי הו"ל להביא גם כאן מקרא זה (ובב"ר ל"ג לעיל כלל ההוא קרא ע"ש). ואפשר נכון לגרוס כאן קרא דויאמר ה' אמחה את האדם וגו' דכתיב לעיל מיניה ויתעצב על לבו. דניחא דמייתי ליה על לא שכב לבו של הקב"ה:

ב **פורעניות ביום ובלילה שנאמר וה' המטיר על סדום כו'**. פורעניות סדום בוים היה כדכתיב השמש יצא וגו' וה' המטיר על סדום וגו' ואפשר מה שהכו אותם בסנורים זה היה פורעניות בלילה:

פרק כה

א **נשר גדול כו'**. דרש מי יחוש כד"א (חבקוק א') כנשר חש:

פרק כו

א **תלו הכנענים אר"ל כו' כדי שיכנסו לארץ כו'** עיין ספרי עקב סוף פיסקא ל"ח:

פרשה ג

פרק א

א **זמן היה שתנתן התורה לישראל**. דרש לכל חפץ על התורה כד"א כל חפצים לא ישוו בה (וכדלקמן פי"ב פי"ח) וגם שתנתן לישראל שנקראו חפץ כד"א כי תהיו אתם ארץ חפץ (מלאכי א') ור' ביבי דרש תחת השמים ע"ז כדמפ"ו:

פרק ב

א **ששעת מיתתו כשעת לידתו** כצ"ל:

ב **חייתא כו' מחבלתא כו'** בערוך ערך פע הראשון הביא מאמר זה בשם ויק"ר פכ"ז (ולפנינו ליתא שם) וגרס בה עוד מתברא דהוות תברייא (פי' נשברת) למיתה:

ג **שהיא מייתא וחייא**. נראה דורש עת ללדת ועת למות. שעת לידה היא עת שעומדת למות. רק שהקב"ה חוזר ומחייה אותה:

ד **תחבל שלמת רעך ואפילו מ"ה נעשה קטיגור שלה ארשב"נ כו'** וכל המאמר עד וכן הות ליה. ואח"כ גרסי' ד"א עת ללדת ועת למות ר' סימון בש"ר נתן דבית גוברין אמר שאול ועוצר רחם כו' בקולי קולות ד"א עת ללדת מעת ללדת היא עת כו' כצ"ל. ופי' דדרש גם כן סמיכות עת ללדת עת למות דרשא דמוציאין ממנו בקולי קולות לרמז על תה"מ:

ה **לר"ש בן חלפתא אלים ויאה כצ"ל** ופי' אלים בעל בשר כדאיתא (בב"מ פ"ו):

ו **דרישי' דחנואה חלי וסופיה מרירי**. נראה לשון זה יצא מתרגום יונתן (בישעיה ה' כ') דבסופי' מריר חטאה ע"ש. וכ"ה בת"י ר"פ נצבים (ע"פ שורש פרה ראש ולענה ע"ש):

ז **אית דאמרי מה דקלי' ירבה ציבחר**. וגי' הספרים י"ל שמעת שרבה קולו דהיינו שנתעבה קולו (וקרוב להגיה דקניה יעבה) מעט אז הוא זמן ללדת וראוי לו לישא אשה אז וכמ"ש הרופאים שזהו סימן הגעת התאוה וכח הלידה באיש. ודרך הגהה רחוקה מעט נראה דצ"ל מאן דקדים ציבחר ידכה. ופי' מי שיקדים לכ' שנה מעט לישא (וכדתנן בן י"ח לחופה) ידכה יטהר נפשו ביותר ללמוד תורה בטהרה:

פרק ו

א **יהיב ליה מותביהון באפלה**. אפשר צ"ל יהיב ליה מיתב עליהון שהיה יושב עליהן לשמרן ובאפלה נמשך למטה שבאפלה שמע אותן מתלחשים שלא ראו באפלה שהוא לא היה ישן ושומע דבריהם. ויותר נכון דגרסי' יתיב ליה מיסב בהון באפלה כו'. ופירושו שבחשיכה התחיל ליקח מהן וממשמש בהן ואז הכירו בו הספנין שהיה בידו דינרין ותחלה לא ידעו כלל:

פרק ח

א **ועת רקוד דכתיב ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקות ברחובות כצ"ל**. והיינו ברקודן שכן דרך הילדים כמ"ש (איוב כ"א) וילדיהם ירקדון (וז"ש ר"ש בן חלפתא לעיל לית דא מן דידי דאנא גבר סב שהרקוד מיוחד לילדים):

פרק ט

א **הוי וצדיק באמונתו יחיה** כצ"ל:

ב **דאייתי פסתיין**. נראה צ"ל כסתיין. פי' כסתות:

ג **נמוריקון**. ולגי' זו נראה פירושו תכלת שתרגומו גמור עי' ערוך. ובמ"ע גרס כאן נמוריקון בנו"ן ע"ש:

ד **והוי פיילין נהוג כו'**. פי' פילי הוא שער ופיילין הוא בעל השער כלומר השוער השומר שם פתח שער העיר (ומ"ש המ"כ בשם הערוך ליתא שם) וכי"ב בתוספתא ריש כלים בעל הפיל יש לפרש כן ע"ש בר"ש:

פרק יא

א **בעונתו נברא העולם**. שוח"ט מזמור ל"ד:

ב **יתהון לא הניין לי שנאמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד ר"א זה הפתח כו'** התהום אלו אחר אמר את הכל כו' כצ"ל ועי' בב"ר. ובא ר"א לומר דמקרא זה שאמר שלמה הכל עשה יפה בעתו פתוח עד התהום לומר שאין לך דבר בעולם שאין לו

שעתו ומקומו שיהיה לטוב ויפה ואין לך רע בהחלט בעולם כלל וכמ"ש כי טוב מאד זה המות כו' והיסורין כו':

ד **שהיה לו שפעת קורה כצ"ל**. ובב"ר פי"ד הלשון קורה שופעת:

ה **יציר כפי ואיני** (**כצ"ל ביו"ד**) **נותן לו כצ"ל** פי' בתמיה:

ו **שהיו האילנות ישנות מימי נח אמר הקב"ה כו' כצ"ל**. ופי' שלא היו הכנענים עוסקים ליטע חדשות שהיו יודעים שכשיצאו ישראל ממצרים יכנסו לארץ לכבשה. וכשראו שהיו במדבר מ' שנה חשבו שבטל הדבר ושקבעו ישראל ישיבתם במדבר כדרך השכוני באהלים. ואז נטעו מחדש. ובמכילתא ר"פ בשלח איתא שכיון ששמעו הכנענים שישראל נכנסים לארץ עמדו וקצצו האילנות כו' ע"ש:

ז **מלאה ברכות ד"א את הכל עשה יפה בעתו רבי אומר אפילו לדבר עבירה יפה בעתו רבי ברכיה אר"א אבהו כו' כצ"ל**. ור' ברכיה מפרש לדרבי דהיינו כגון שבע בן בכרי שחטא ומרד במלכות ב"ד שגם זה מאת ה' היתה נסבה שלא יהיה כירבעם עד ימי רחבעם:

ח **ר' בנימין בר' לוי אמר אהבת העולם כו'**. שוח"ט מזמור ט':

ט **פחדתו של מה"מ נתן בלבם**. עמ"כ שמפרש פחדתו שיתעלם מהם יום המיתה. ואמת הוא שבפירש"י בקהלת כתוב כן וכן בילקוט כאן. אבל קשה לכוונו בלשון פחדתו של מה"מ שהעיקר חסר מהלשון. גם בשוח"ט שם לא משמע כן דשם גרסינן ג"כ הא דפחדתו כדהכא ואח"כ דרש ד"א גם את העולם העלים הקב"ה מבריותיו יום המיתה כו'. משמע דהא פחדתו של מה"מ ענין אחר הוא. ואפשר לפרש להיפך שגם פחדתו של מה"מ הוא לקיום העולם שלכן יזדרז האדם במעשיו בין בתורה ומע"ט ובין בעניניו ההכרחיים בעוה"ז ולא יתעצל להניחם לכשיפנה כי יפחד מבא המות פתאום עליו. וזהו שמביא ע"ז והנה טוב מאד זה יצה"ר שגם ע"י יצה"ר הוא קיום העולם. שכן מתפרש גם כוונת הא דפחדתו של מה"מ שע"י כן קיום העוה"ז והבא ועי' בב"ר שם שדרשו טוב מאד זה מה"מ כו' (והיאך נדרש העולם נתן בלבם על פחדתו של מה"מ לא נתפרש. ואולי י"ל דדרש העולם כמו המעלם ר"ל המסלקם מן העולם. וכד"א (איוב ה') כעלות גדיש):

י **אהבת עוללים נתן בלבם**. אהבת תינוקות וכ"ה בשוח"ט שם ובילקוט כאן וכצ"ל ועמ"כ:

יא **במקום טהור ועל המים**. כן הזכירו בלשון זה לענין נבואה בח"ל במכילתא ר"פ בא. ועי' בתשובת הגאונים שבס"ס נהרות דמשק ס"ס קכ"ב שהיו נוהגין למסור סתרי שיעור קומה במקום שאין אדם עובר שם:

פרק יד

א **ראוי היה אדם הראשון שיהיה חי וקיים לעולם**. דרש כל אשר יעשה האלהים זה אדה"ר מעשה ידיו ויציר כפיו של הקב"ה הוא היה ראוי שיהיה לעולם (ור"ל דריש סיפיה עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע ג"כ על ענין אדם שהוסיף על הציווי ואמר לא תגעו בו ובזה בא לידי גרעון):

ב **וכ"כ למה ותראה היבשה**. אפשר בא לדרוש ותראה לשון יראה כדדרש הכא והאלהים עשה בדור אנוש והפלגה שייראו מלפניו. כן הקיף הקב"ה היבשה במים סביב כדי שתראה היבשה ויושביה תמיד וייראו וכמ"ש כאותי לא תיראו אשר שמתי חול גבול ים ועמ"ש בביאורי לפר"א פ"ה בס"ד:

ג **אבל הצדיקים מוסיפים עליו וגורעין ממנו כצ"ל**. ופי' לצורך שעה כאליהו בהר הכרמל כדמפ"ו שהוא גרעון. וזה בא ג"כ והאלהים עשה להתיר לצורך שעה להוסיף או לגרוע ע"י הצדיקים שייראו מלפניו כאליהו בהר הכרמל שקבלו אז ישראל עול מ"ש ביראה ויפלו על פניהם ויאמרו ה' הוא האלהים:

ד **מכאן שאין הבמה כו'**. לשון מכאן עי' בויק"ר שקאי אקרא דהשמר לך פן תעלה עולותיך וגו':

ה **א"ר שמלאי דבורא א"ל ובדברך כו' כצ"ל** וכ"ה בירושלמי תענית פ"ב ה"ח ובשלהי פסיקתא דעשרת הדברות (ויש שם ט"ס וחסרון) ועי' בויק"ר פכ"ב. ופי' ע"פ הדבור עשה כן כמ"ש ובדברך עשיתי:

ו **ביתך וממלכתך עד עולם אימתי אם ישמרו כצ"ל**. ודרש ג"כ ע"ז כי כל אשר יעשה האלהים שבחר בזרע דוד הוא יהיה לעולם כסאו כשמש אך האלהים עשה שייראו מלפניו כמ"ש לדוד אם ישמרו כו' וא"ל ופקדתי כו':

ז **ששמים וארץ לא נבראו אלא בזכות היראה כו'**. אפשר ר"ל הא דכתיב בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ בשביל היראה שנקראת ראשית כד"א ראשית חכמה יראת אלהים נבראו שמיה וארץ:

ח **הוי עליל מן חמת גדר** כצ"ל:

ט **ואילן קרייא מסריה כצ"ל**. פי' אלו הן המקראות שמסר לו:

י **מהלל כתיב**. עמ"כ. וכן דרש ליה בשוח"ט מזמור ק"ט מהלל חסר ללמד שמקלס בשעה שהולך:

יא **כך השקיע הקב"ה את השמש** כצ"ל:

יב **דבורה וברק ועשו לילה ויום כו'** ביום ההוא כו' ששה נסים כו' בו ביום אמרו שירה וכיון שכ"ז נעשה ביום אחד ע"כ עמדה להם חמה ונעשה להם הלילה יום (ויש לסמוך

עוד זה שהרי כתיב הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא. והיינו שהיה באמת זמן לילה שהיו הכוכבים עולים כבר למשמש במסלותם רק שעמדה להם חמה). אבל באמת קשה למה תפס דבורה וברק ולא יהושע (ושמא מפני שכבר חשב יהושע לעיל לענין הקלוס. תפס כאן אחרים):

פרק טו

א **בתוך הים ביבשה רבי נחמיה אומר אם יאמר לך אדם אפשר שאלו לא חטאו כו'** **כצ"ל** ועיין בתנחומא פ' אמור:

פרק טז

א **והיה דמו תוסס רנ"ב שנה מן יואש ועד צדקיה**. ט"ס הוא וצ"ל רל"ח שנה וכ"כ בסה"ד:

פרק יז

א **לכל חפץ יש עת ולכל עת יש חפץ**. משום דכאן כתיב כי עת לכל חפץ. ולהלן פ"ח כתיב לכל חפץ יש עת. לכן דרש תרווייהו איתנהו. וכן להלן שם מביאו על פסוק זה:

פרק יח

א **שהרשעים מדברין כו' לברר להם מדה"ד**. כדי שיפרע מהן מדה"ד בעוה"ב בשלמות. לכן משלמין להם שכרם בעוה"ז. וכן בסיפא בצדיקים כדי לברר להם צדקתם לשלם להם שכרם בעוה"ב בשלמות נפרעים מהם בעוה"ז וכדאיתא ספ"ק דקדושין ובירושלמי פ"ק דפיאה:

ב **כל היום וגו' כי מקרה וגו' כמות זה כן מות זה ומי יודע וגו' אלא המסורת הזה וכו'** **כצ"ל**. והמסורת הזה אפשר דרש ליה על ורוח אחד לכל. דמפרש רוח לשון רצון. לזה שהיה רצונו במדת צדקתו כל ימיו כן במותו יקחהו רוחו לעשות מצוה סמוך למותו וכן להיפך:

ג **כך העמדתי נביאים לעובדי כוכבים**. דרש ורוח אחד לכל לשון רוח נבואה. והיינו קודם שבקש משה שלא תשרה עליהם שכינה:

ד **שנאמר ובהמה רבה ור' יצחק כי מקרה בני אדם כו' כצ"ל** הכל ד"א ובטעות חלקוהו בדפוס:

פרק יט

א **מהו אין רנב"י כו'**. דמשמע מדכתיב אין כי הכל הבל. דמ"מ יש איזה יתרון רק שהוא הבל לזה מפרש מה הוא:

ב **עשה לו קבורה וח"א עשה לו תכריכין וארון כצ"ל**. והשאר יתיר ועי' ב"ר פי"ז:

פרק כ

א **אפילו גלגל חמה**. עי' בזוהר וישלח (ק"ע) וזוהר צו (ל"ד) וזוהר נשא (קכ"ה):

פרק כא

א **תני אחת נשמתן כו'**. שבת (קנ"ב) ואדר"נ פי"ב ועי' ספרי פנחס פ' קל"ט:

פרק כב

א **מי יביאנו לדוד כו' לשלמה כו'**. אפשר דרש לתרי מילי מי יביאנו לראות במה שיהיה אחריו. דמי יביאנו הוא על העבר לדוד לראות בשלמה. ובמה שיהיה אחריו הוא שלמה על רחבעם לעתיד ופשוטו י"ל שתפס אחד לראות בטוב ואחד ברע:

פרשה ד

פרק א

א **כלום מתנו אלא בעון כו'**. עי' סוטה מ"ט:

ב **מלמדין קטיגור באותה שעה אליהו כו' כצ"ל** ושבנתיים יתיר וכ"כ בא"א:

ג **ר' חנינא פתר כו'**. נראה דצ"ל ר' נחמיה וזהו שהתחיל המאמר ר"י ור"נ ורבנן ולגי' הספרים דברי ר"נ חסרין כאן:

ד **בהרוגי מלכות שהן באין לחלק עוה"ב כו'**. סנהדרין מ"ז. ושוח"ט סוף מזמור ע"ט:

ה **אע"פ שאין מתודין**. אפשר דרש כן מ"ש ואין להם שאם מתוודין מתנחמין שמיתתן כפרה על עונותיהם:

ו **בחנפי תורה**. אפשר דרש העשוקים אשר נעשו תחת השמש. העושקים שנעשים תחת שמתלבשים בלבוש התורה המאירה כשמש וע"י כן עושקין לבריות (וכעובדא דתפילין שבפסיקתא דעשרת הדברות שהביאו התוס' שבת (מ"ט) ד"ה כאלישע ע"ש) וז"ש ואין מנחם להעשוקים שאין מאמינים להם שאדם המוחזק בתורה יעשוק:

ז **עלי להפרע כו'**. אפשר דרש ומיד עושקיהם כח. מיד עושקיהם יפרע להם רב כח שהוא הקב"ה בעצמו הואיל ואין להם מנחם אחר:

ח **בממזרים**. עי' אדר"נ פי"ב ובזוהר משפטים (קי"ג) אבל לע"ל אמר זכריה כו'. אפשר אתיא כמ"ד שלהי קדושין עתידין ממזרים להטהר ע"ש:

ט **זהב כולה וגולה על ראשה תרין אמורין**. כצ"ל:

י **שבבבל שגלתה שכינה עמהם**. וז"ש וגולה על ראשה כד"א וה' בראשם (מיכה ב'):

פרק ב

א **אשר המה חיים עדנה**. אלו הסדומיים והמצריים. לאו דוקא חיים עדנה. שבימי שלמה לא היו חיים. רק בעת שהיו חיים קאמר. שהיה ראוי לשבח יותר מהמה הרשעים שכבר מתו דור אנוש ודור המבול. ובילקוט ל"ג רק דור המבול לחודיה ולפ"ז מקום לפרש ששבחם שחיים עדנה הוא שהן נדונים בגיהנם. אבל דור המבול לא חיים ולא נדונים. וזה שנדונים הוא להם שבח שמחמת זה יהיה להם תקומה מעט יותר מאותן שלא נדונים כלל שכאלו לא היו חשובים:

פרק ג

א **על אותה שעה כו'** ושבח אני את המתים וגו' מן החיים כגון אני וחבורתי כצ"ל:

ב **ריבא"א כו' חיה** (**כצ"ל בחי"ת**) **דוד באותה שעה כצ"ל** וכ"ה במ"א במאמר זה:

ג **ביחזקאל כו' בתחלה ולא שמעתם**. כמ"ש ביחזקאל שם העצמות האלה כל בית ישראל כו' נגזרנו כו'. שהיו רשעים:

פרק ה

א **מלמה"ד לשני בני אדם כו'**. ז"ש בקרא דלקמיה את כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו. ועל זה אמר הכסיל כו':

פרק ו

א **את הארץ הזאת לעבדיך ואף הקב"ה אומר חביב כו'** מנחה לה' א"ר יצחק כתיב וכסה ענן כו' עון עמך כסית כל חטאתם וגו' אספת כל עברתך וגו' זו עברתו של מה"מ ושבתי ואראה הבל תחת השמש יש אחד ואין שני יש אחד זה הקב"ה כו' כצ"ל. ופי' דמייתי דר' יצחק לראיה שקטורת מכפרת מדכתיב כסית כל חטאתם סלה דדריש ליה ע"י כיסוי ענן הקטורת על העדות וכ"ה בשה"ר פ"א פ"ך והדר מפרש ספיה דקרא אספת כל עברתך השיבות מחרון אפך. דהיינו ע"י הקטורת שב ה' מחרון אפו כי ישימו קטורה באפו לריח ניחוח ואוסיף לכל עברתו זה של מה"מ. שהקטורת עוצרת בעדו וכדעובדא דאהרן במחתה שעצר המגפה. וכמ"ש בזוהר וירא ובכ"מ:

פרק ח

א **אח אין לו בן מאין יש לו**. כי פירוש אח הוא חבר ובן זוג. וכיון שהוא יחידי בלא בת זוג ממילא בן אין לו:

ב **לכל עמלו לכל מה שעשה בששת ימי בראשית**. וסיפיה דעינו לא תשבע עושד. אולי נדרש גם כן לפי זה שאין השגחתו לטובה על בריותיו תמיד להשפיע רב טוב בעושר שיעשו הטוב והישר:

פרק ט

א **שלם כו' מרי מיתה**. אפשר צ"ל מרא מיטה. מלשון כי ימוט וכמ"ש כאן אלו האחד שיפול כו'. ולגי' הספר פירושו כמש"ל שאם יפול ומסתכן כו':

ב **מרי שלמא**. עמ"כ. ונראה ז"ש והחוט המשולש לא במהרה ינתק. ששלשה שנשתתפו הקשר יותר חזק משנים שהן מרי קטטה שאם תפול קטטה ביניהם לא יהיה הכרעה שלישית ביניהם. אבל שלשה שיש מכריע ביניהם לא במהרה ינתק ויתפרד ע"י קטטה וגם הן מרי שלמא. ועי' זוהר בראשית (י"ז):

ג **זה עמרם ויוכבד כו'**. מפני שגרשה תחלה ואח"כ חזר ולקחה והולידה משה לכן דרש טובים השנים מן האחד כו':

ד **וכשבאו שניהם ונזדווגו שרתה שכינה**. וזהו החוט המשולש הקב"ה שהסכים להשרות שכינתו:

ה **א"ר זעיראי משפחות כו'**. שוח"ט מזמור ע"ט:

ו **דאמר בר קפרא אם לא כו'**. (שבת קנ"א):

פרק יד

א **יצא למלוך בגזירתו של פרעה יצא** כצ"ל:

פרק טו

א **להיות חיים תחת השמש שמהלכים עם הילד** כצ"ל:

פרק יז

א **תני לא יכנס אדם להר הבית כו'**. תוספתא וירושלמי שלהי ברכות:

ב **חביבה** ק"**ש בעונתה כו'**. וזהו קרוב לשמוע לקבל מצות שמע:

ג **ר"ש בן חלפתא אומר חלש כו'**. זה שייך לפ"ה שמתחלת כאן:

פרשה ה

פרק ב

א **כל חבלים ויסורים כו'**. עמ"כ. ואפשר צ"ל חלאים במקום חבלים והחלום דרש כמו והחלאים. ואפשר ממ"ש להלן וחבל את מעשה ידיך כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה. בא לדרוש כאן החלום ברוב ענין ג"כ על חבלים ויסורים כדכתיב שם וחבל (או דרש הבלים דשם כמו חבלים):

ב **אלו רשעים שלבן דלוק בעברה עליהם** כ"ה בשוח"ט וילקוט שם וכצ"ל וכמ"ש בהגהותי באיכה רבה פ"ד אות ק' עיין שם:

פרק ד

א **וא"ר אמי אין מיתה בלא חטא**. א"כ כיון דכתיב וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא. הרי מיתה תלויה בנודר ואינו משלם:

פרק ה

א **בפוסקי צדקה כו'**. שוח"ט מזמור נ"ב ע"ש ועי' ויק"ר פט"ז:

ב **אותו הקול שנדרת וחבל כו'** כצ"ל:

ג **אל תתן את פיך כו'**. דב"ר פ"ו:

פרק ז

א **בכרך הגדול**. ז"ש במדינה. כמ"ש כ"מ שנאמר מדינה כרך:

פרק י

א **ולית סופה דהדא** כצ"ל:

ב **לא דמי ההוא דחמי סולגיתי' כו'**. (יומא ע"ה):

ג **בש"ר נתן כתיב תתהפך כו'**. שמחות ספ"ט. ירושלמי פ"ט דכלאים ועמ"ש בס"ד בביאורי לפדר"א פל"ד:

ד **אזלת לחמת גרר**. שהיה שם מעין חמין לרפואה כמו חמי טבריא וכדאיתא בסנהדרין (ק"ח) ולכן נקראת חמת. והיה עת קבוע שמתאספין שם אנשים הרבה לרפואה ובלא עת ההיא אנשיה מועטין: והמזונות מצויין בה בכל עת בשוה:

ה **אנוש רמה אלו הכנים כו'**. אדר"נ פי"ט וד"א רבה ח"א ועי' תוס' שבת י"ב ד"ה שמח כו':

פרק יא

א **מה בין מיתת כו'**. ב"ר פס"ב:

פרק יב

א **כגון דגליה טטרגוס** כצ"ל ופי' טטרגוס הוא בעל ד' (לשון בית טטריגון) חלאים כמו עני א' ששמו דגלים שהיה מסכין. תשיש. ערטיל. וכפין. והמד"ל במעריך שלו פי' גי' דגלום פסריגוס פסח וגם חולה מחלי הפודגארא. ולפי לשון הירושלמי קדושין פ"א ה"ז אפשר עיקר הגי' מסכין תשיש עזוב ובורייי ע"ש:

ב **זה קרח**. שמ"ר פל"א:

פרק יד

א **ונפטרים מן העולם בבכייה** כצ"ל:

ב **ידיו פשוטות**. עמ"ש בהגהותי סדר וזאת הברכה אות מ"ד בס"ד:

פרק טו

א **בחליטין**. עמ"כ מאכלים דקים. והיו רגילין לעשותם בשמחת לידה. וכן בסעודת הבראה לאבלים:

פרק טז

א **וחליו אלו היסורים וקצף שהקציפו להקב"ה כו'**. שחליים ויסורים באים עליהם לעונש עונותיהם והם קוצפים ומתרעמים על הקב"ה. וכענין מ"ש אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו:

ב **ואמרו למה נגפנו ישראל אמרו כן במלחמה עם פלשתים**. והא דגלו עשרת השבטים הוא ענין בפ"ע. ונראה שהמאמר חסר והיה כתוב איזו דרשה גם מענין עשרת השבטים ויהודא בזה. ובדוחק י"ל שמביא זה לראיה שבחנם התרעמו על ה' שאף בעונשם מדקדק הקב"ה לכ"א כראוי כי עשרת השבטים לא נשתייר פליטה בארץ ומיהודא נשתייר על כי חלו בה ידים כמ"ש בפתיחתא דאיכה סי' ו' ע"ש:

פרק יח

א **לאכול ממנו גם זו מתת אלהים היא א"ר פנחס** כצ"ל:

פרק יט

א **כי לא הרבה יזכור את ימי חייו זה דורו של עלי**. שלא היה הרבה זוכרין את בית חייהם מקום שכינה לעלות לרגל שם רק אלקנה היה מענה להם בפיו בכל שנה לשמחם בעלית הרגל לירושלים. ועי' בפירש"י בקהלת שמפרש הא דמענה בשמחת לבו הוא מה שמסיים לפיכך הכתוב מקלסו עי' שם:

פרשה ו

פרק א

א **כגון המערב כו'**. עי' תוספתא ב"ק פ"ז:

ב **סוף סוף אמרו**. כי חשש כבוד ת"ח שלא יאמרו אין ת"ח בקיאים גדול הוא יותר מחשש שמא יהיה נזק לב"א עי"כ שמא ילמדו הרמאים ואפשר מכוון לדרשו בלשון ורבה היא על האדם כלומר ראיית הרעה ורמאות הזו רבה וגדולה היא שכדאי היא לפרסמה לכבוד התורה יותר מעל האדם מנזק האדם (וכי"ב יש לפרשה לקמן פ"ט דדרש לה על גם זה ראיתי חכמה כו' וגדולה היא אלי. שגדולה היא לפרסם החכמה יותר מחשש הנזק):

פרק ב

א **ודל מבין יחקרנו זה בעלי אגדה**. מסיים בירושלמי דהוריות שהוא יכול בקל להוציא דבריו שהכל מבינים דבריו ע"ש:

פרק ג

א **ורב שיהיו ימי שניו ונפשו לא תשבע וגו'** שלא שבעה נפשו וכו' כצ"ל שלכן הרג את הבל שא"ל פרח כדאיתא בב"ר:

ב **כשם שהיו לו שבעים בנים בשמרון כו' ביזרעאל**. עמ"כ. וי"ל ג"כ דדרש ליה ממ"ש במלכים שם עוד הפעם ובני המלך שבעים איש את גדולי העיר מגדלים אותם לומר שאלו אחרים היו וביזרעאל. ועי' תנד"א זוטא פרק כ"ד:

ג **תרי לקייטא תרי לסיתווא**. לכל תקופה מד' תקופות בית אחר בנוי כפי אויר התקופה ההיא:

ד **הנפל זו נפלה של זונה**. שמעתי מהרב המנוח מהו"ר משה מ"מ דשקלאב ז"ל דורש לציון תובב"א שפירושו זונה א"א שזינתה כמ"ש בב"ר ר"פ נ"א נפל אשת שמתביישת ומשליכתו בלילה ע"ש ואפי' מן הנפל הזה טוב ממנו שעכ"פ יש לו קבורה:

פרק ד

א **בהבל בא בחושך ילך בלא נר** כצ"ל:

פרק ו

א **אינו מספיק להבל היוצא מתוך כו'**. פי' אין מספיק לגמול לבוראו חיובו אלא תחת נשמת רוח חיים באפיו שנתן בו להוציא הבל מפיו. ועוי"ל תחת הבל חטא שמוציא בדברו דבור אסור:

פרק ח

א **מה לעני יודע להלוך נגד החיים אלא מה יעשה ילך כו'**. זהו פי' מה לו לעני (שיודע בעניו בתורה) לעשות להלוך נגד החיים נגד ת"ח הנקראים חיים (כי החכמה תחי' כו') ונמשך זה למעלה לראש הפסוק מה יותר לחכם מן הכסיל. ומה לעני יודע הוא העני שאינו כמו הכסיל אלא הוא יודע ומבין עניותו וחסרונו בתורה אזי יהלוך נגד החיים אצל ת"ח ויבאר לו כו':

פרק י

א **משל למלך ואפרכוס כו'**. ב"ר פ"ח:

ב **ונודע לכל כו'**. נביא הוא. דרש כן על שהוא אדם. אדם חשוב שבמין האדם שזכה מכל האדם:

ג **ואשלחך אל פרעה** ולא יוכל לדין עם שהתקיף ממנו כשבאו לאותה מעשה א"ל לך רד כו' כצ"ל. ובא לומר אע"פ שבחטא העגל דן משה כנגד הקב"ה וכמ"ש שכביכול תפסו בבגדו וא"ל איני מניחך כו' אבל כשאמר לו אעברה נא כו' לא יכול לדין שתקיף כו' כדמסיים:

פרק יא

א **כי יש דברים מרבים הבל כגון מגדלי קופין**. ועי' ערוך ע' דבר השני בשם הילמדנו:

פרק יב

א **בד"ת שכולן חיים**. דרש מה טוב לאדם בחיים. שטוב לאדם שיאחוז בחיים אלו דברי תורה:

פרשה ז

פרק א

א **חקוקים על לבו**. בחושן ואפוד. ועדיפא ליה לתפוס זה טפי מאבני שהם שעל כתיפיו (דנקט ר"נ להלן) שעל לבו חביב יותר וכד"א כחותם על לבך. וז"ש חביבים עלי. ור' נחמיה עדיפא ליה למינקט אבני שוהם ששם כתוב ששה משמותם דדרש מיניה אלו היו חסרין כו' והן כחותם על זרועך:

ב **אפי' נקודה א'**. דרש משמותם שמות תמימים. וכענין מ"ש במנחות (כ"ט) וכתבתם אפי' קוצו של יו"ד כתב תמים:

ג **לא הלך אלא ג' ימים**. שהיה מהלך לפניהם דרך ג' ימים למימך טורי ולהרוג נחשים ועקרבים (והגין כח התורה ג' ימים) וז"ש בב"ק (פ"ב) שלא ילכו שלשה ימים בלא תורה. ותורה הוא נגד יום השלישי. והוא אוריין תליתאי:

ד **מרים ויוכבד הן כו'**. אפשר מקומו של מאמר זה ראוי להיות להלן אחר נולדה מרים לא הרגיש בה ברייה כו' ולנוסחת הספרים אולי י"ל שייכות זה לכאן על לשון שם טוב ששמותם נקראו על מעשיהם הטובים:

ה **א"ר פנחס איני יודע באיזו מהן חביב אדם בשמו בא שלמה כו'** כצ"ל וכ"ה במדרש שמואל ושם הלשון איזו מהן יקדים:

ו **או הורג כו'** כמו לצדיק. לגי' דהכא י"ל שרומז למה ששלח דוד לגמול חסד לחנוך בן נחש על מיתת אביו. ולפי' המ"כ משמע דקאי על נבל (ולא נמצא במקרא ששלח דוד לנחמו ואולי אפשר הוא בכלל מ"ש וישלח דוד וידבר באביגיל ששלח לדבר על לבה

דברי תנחומין על מיתת בעלה נבל). וזהו שמביא קרא דואני בחסדך בטחתי וגו' כי גמל עלי דכתיב בתרי' אמר נבל בלבו דקאי על נבל כמ"ש המ"כ:

פרק ב

א **למדה שיש לה פרעון**. עמ"כ. ופשוטו י"ל שיש לה פרעון וודאי דאתי כי מי גבר יחיה ולא יראה מות ויצטרך שיעסקו בו חביריו. אבל משתה מי יודע שיבא לידו כך וודאי:

ב **תני בשר"י כ"מ שנאמר ענייה כו'** כצ"ל ירושלמי סוטה פ"ו:

ג **והחי יתן אל לבו תני משום ר"מ מת"ל עבד חסדא כו'** כצ"ל וכ"ה בתוספתא פ"ג דמגילה וירושלמי דכתובות פ"ז:

ד **דא"ר יונה אין שואלין כו'**. לגי' הספרים הראיה הוא מהא דכתפין שחששו שמא תפסק רצועה וימנע רגע מן המצוה. הרי חששו לבטול פסיעה א'. אבל יותר נראה דד"ר יונה ענין בפני עצמו וצ"ל א"ר יונה:

ה **הקדיש עולתו לב"ה כו' ומקריב ליה משהכהנים כו'**. בירושלמי ליתא לתשובה זו גם בשאלה ליתא שם מלות מועלין בה. ובאמת לגי' דהכא תמוה השאלה דמוכחא מתניתין וכולה סוגיא בתמורה (ל"ב) שאין הקדש בדק הבית חל על קדשי מזבח רק הקדש עילוי ע"ש בפירש"י (וע"ש בתוס' שהעתיקו כן בשם המשנה דערכין כ"ח וליתא שם) וגם מעילה בלאו הכי איכא (ועי' רמב"ם פ"ד מהל' שקלים ה"י) ולא דמי להא דתנן בשקלים פ"ב בשוקל שקלו ממעות הקדש שאם קרבה הבהמה מעל. דשם במעות כשקנה עבורם הבהמה הו"ל כמוציאין לחולין משא"כ כאן בעולה. ולפי נוסחת הירושלמי נראה גם כאן גרסי' בתשובה ומקריב ליה שהכהנים מעכבין בשחיטתה ול"ג תיבת מעל. ולפ"ז פירושו שהכהנים מעכבין עד שיבואו הגזברין (ואפשר גרסי' שהגזברים מעכבים והיינו ממש כדעולא בתמורה שם שאין בה אלא עכוב גזברים ע"ש בפירש"י):

י **ואשכחוני' איעני א"ל כו'** א"ל על מה דאתינן כו' כצ"ל:

פרק ד

א **א"ל משתמצא רוב ב"א כו'**. ר"ל מ"ש למעלה טוב ללכת כו' הואיל ותראה לב חכמים בבית אבל אף אתה למוד מהם ועשה כן:

פרק ה

א **המתורגמין שמגביהין קולם בשיר**. אפשר היו אומרים איזה שיר לכבוד העם והדורש וכי"ב בריש תענית שואל מתורגמן. ופ"ק דכתובות א"ל ר"ל למתורגמני' פתח ואימא כו'. ומצאתי בלקוטות הרמב"ן ז"ל ריש ברכות הביא הגי' אלו החזנין ופי' בו הטעם שמוסיפין על קבע תפלה בפיוטים ע"ש:

ב **שבהן גבה לבן כו'**. עי' בהגהותי ריש דברים רבה בס"ד:

פרק ז

א **אצל אשתו לאמאוס**. בס"פ חבית ובאדר"נ פי"ד הגי' לדיומסת ע"ש:

ב **או פת שעורין מיסב ואוכלה בלפתן** כצ"ל וכ"מ אח"כ הגי' בדפוס ישן והיא מתניתין דשלהי נגעים שהובאה בש"ס בכ"מ. ושאלוהו דין זה אם פת חטין או פת שעורים ואם צריך דווקא מסיב ואוכלה בלפתן (והקרה ה' בפיהם שאלה זו. לרמוז בה שכמו הנכנס לבית המנוגע אין הטומאה שורה עליו כ"א כשאכלו דרך עונג פת חטים ובהסיבה ובלפתן כבני חורין. כן הוא כשנמשך אחרי התענוגים כנגע נראה בו ושכח למודו) ולא ידע להשיבן על השאלה הזאת ותיבת בלפתן נמשך למטה דמייתי לה איידי כדרך המדרש דפליגי ר"א ור"י בפירושו:

פרק ח

א **חד פרסי אתי גבי רב כו'**. עי' (שבת ל"א):

פרק ט

א **ברוחך לכעוס כי כעס בחיק כסילים ינוח א"ר יודן היכמה כו'** כצ"ל. ומפרש בחיק ינוח כענין אל חיקו תשוב (וכמו לא עלתה בידו אלא רגזנותו שהביא המ"כ) וכמו שמביא המשלים ע"ז:

פרק יא

א **חכמה כשהיא נחלה**. אפשר היינו כדפי' רש"י בבכורות (נ"ב) כשיש עם החכמה נחלה וקבלה מרבותיו ברייתות ושמועות:

ב **את הארץ ד"א טובים כו'** זכות אבות ויותר לרואי השמש אשרי שזכות כו' כצ"ל:

ג **ומעשה ברבי יוחנן שאחזו בולמוס כו'**. (יומא פ"ג):

ד **ב"ק ואמרה מאגרא אף קצרא מזומן** כצ"ל. פי' מחמת הגג שעלה ונפל או שמהגג יצא הקול:

פרק יד

א **וביום רעה ראה איך לפרנס כו'**. פי' ביום רעתו של חבירו ראה לעשות עמו טובה ולשון ראה הוא השתכלות איך לעשות כד"א אשרי משכיל אל דל כו':

ב **בשמחתה תשמח וביום רעה ראה תהיה מן כו'**. בזכות שתשמח ביום טובה של תורה (כגון אם חזי דמסיים צורבא מרבנן מסכתא עבד יומא טבא לרבנן) תזכה שתהיה מן הרואים ולא כו':

ג **כיום שמיני עצרת כו'**. אפשר דרש ביום רעה ראה. תראה בתחלה להנצל ביום רעה ע"י שתהיה בטובה ביום טוב. והיינו ביו"ט של שמיני עצרת שהוא יום טוב אחד לבד תהיה שמח בו בקרבנות ובזכות זה תנצל מיום רעה של בצורת. ואפשר רוצה לדרוש סיפיה דאת זה לעומת זה עשה האלהים. דלעומת עצירת גשמים עשה ה' פרקליט גדול להיות עצור בשמיני עצרת לפני ה':

פרק טו

א **כ"ז שאדם חי כו'**. כלומר ולכן מאריך לו הקב"ה לרשע שמא יעשה תשובה וכדר' יאשיה לקמן ועי' זוהר בראשית (נ"ו):

ב **תכלינה ומנוס אבד מנהם** כצ"ל:

פרק יח

א **ר' אבהו בקסרין**. שהיה בקי גם במקראות כדאיתא (בעבודת כוכבים ד'):

פרק יט

א **חתם תבנית מלא חכמה** כצ"ל:

ב **אלו עשרת דברים שמשמשין את הנפש**. אפשר הכוונה לדרוש תעוז לחכם. שנשתבח בחכמה יותר מבעשרה דברים המשמשין כו'. וכן יתפרש להלן בישראל. ועי' בילקוט בשם מדרש (והוא בתדא"ז ר"פ ט"ז) שהחכמה מצילתו מעבירות שבאין ע"י עשרה דברים אלו המשמשין הנפש:

פרק כו

א **ג' דברים קשין כו' וחסרון כיס קשה מכולן**. בחופת אליהו רבה (שבס"ס ר"ח) ובמעשה תורה שבכל בו גרס בה ד' דברים וגרם קודם חסרון כיס אשה רעה קשה משתיהן ואח"כ חסרון כיס קשה מכולן והשתא ניחא הא דמייתי לה כאן ע"פ זה דמוצא אני מר ממות את האשה ולגי' הספרים צ"ל משום אידך די"ד דברים קשים דמסיים בה אשה רעה קשה מכולן מביא הא דג' דברים קשין ועי' פ"ק דשבת (י"א) כה"ג:

ב **והמים מתגאין ומכבין אותה** כצ"ל:

ג **חולי קשה ומה"מ מתגאה ונוטל את נפשו**. ומתבטל החולי אך הענין קשה שאין זה דומה להאחרים שמה"מ אינו מנגד להחולי אלא אדרבה החולי מסייעו ליטול הנפש וכמ"ש האי אישתא פרוונקא דמלאכא דמותא היא. והיה נראה נכון דגרסי' חולי קשה והנפש עומד בו ומתרפא ממנו הנפש קשה ומה"מ מתגאה ונוטל כו' אלא שא"כ הן ט"ו דברים ולעיל י"ד קאמרינן.

ד **שהיא צדה בים וביבשה**. במ"ר פ"ט (רכ"ג. ג'):

ה **אסורים ידיה אר"א כו'**. עי' ז"ח רות (ס"ג ג'):

ו **טוב זה ר"א כו' זה יעקב כו'**. ע"ל פ"א פ"ט ותראה כל אלו מבוארין שם. לבד האחרון ר"א ור"י ואלישע שהוא כתוב בפרשה זו עצמה לעיל ע"פ טוב אחרית:

פרק כז

א **בנוהג שבעולם אדם נכשל כו'**. ירושלמי סוטה פ"א ה"ח:

ב **באצבעו הקטנה**. כ' מ"כ באצבע ימין ובניקוף שני והוא מן (חולין ז') אבל שם בגודל אמרו וכאן אצבע הקטנה אמרו:

ג **כמה היא מיצוי כו'**. ב"ר פ' מ"ט:

פרשה ח

פרק א

א **שפרש תורה למשה**. עי' מ"כ שכ"ה הגי' בפ' חוקת. ועי' אב"ע שכתב מלת פשר הוא היפוך מן פרש:

ב **חתם תכנית מלא חכמה ומי יודע כו'** כצ"ל:

ג **שינה עוז פניו וטרדו מג"ע**. כמ"ש משנה פניו ותשלחהו. ועי' ב"ר ר"פ ט"ו:

ד **ניתן עליהם מזיו שכינה**. בפסיקתא דפרשת פרה מביא ע"ז מקרא (דיחזקאל ט"ז) ויצא לך שם בגוים ביפיך כליל הוא בהדרך אשר שמתי עליך:

ה **נעשו שנואים להקב"ה** כצ"ל:

ו **ר"ח הוי יתיב מתני כו'**. פסיקתא שם וירושלמי נזיר פ"ה ה"א (ע"ש שיש שם ט"ס):

פרק ב

א **ועל דברת לא יהיה כו'**. ר"ל מ"ש בדבור זה עצמו של אנכי לא יהיה לך (שנאמר עמו בדבור אחד כמ"ש בירושלמי פ"ג דנדרים) ע"ז שבועות כו'. ועי' בריש פסיקתא שניה דעשרת הדברות (שהיא מתחלת אני פי מלך שמור):

פרק ד

א **מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה א"ר בון כתיב** כצ"ל:

פרק ה

א **שהיתה עסוקה במצות ביעור חמץ**. דרש שומר מצוה כד"א ושמרתם את המצות ודרשו במכילתא את המצות שלא יחמוצו ואותו פרק זמן ביעור חמץ היה. ובילקוט מסיים ולא היתה יודעת ברעתו של המן אבל ומרדכי ידע:

פרק ו

א **ברם תמן דינא**. ז"ש ומשפט כי רעת כו':

פרק ח

א קרוב **לנ"ב פעמים כתיב והמלך כו'**. אג"ב פל"ד אדר"ע בסופו:

פרק י

א **ואם בצדקיה בן כנענה**. ס"ל שזהו שנגע בקבר אלישע וכן פירש"י (בחולין ז'). אבל בפדר"א פל"ד אמרו שהיה שלום בן תקוה עמש"ש בס"ד בביאורו:

ב **א"ר לוי כל ימי רשע כו'**. תנחומא יתרו סי' א':

ג **ע"י שהלכו כו' בתי כנסיות**. כמ"ש בשבת (ל"א) שהיה עובר אחורי בהכנ"ס ושמע כו' (ובברכות י"ז) אמרו דחזי יקרא דאורייתא כו':

ד **בועז לרות**. נכון להגיה נעמי שע"י נעמי היא באה. ואפשר בועז על התורה לבא בקהל הוא דנקט ליה:

ה **שאין הבריות באין כו'**. אפשר דרש מ"ש וישתכחו בעיר אשר כן עשו. שאין אחרים למדין ממעשיהם וכאלו נשתכחו ממעשיהם ולכן ג"ז הבל:

פרק יא

א **הא דומיא עללין דומיא נפקין ול"ל מפיקין כצ"ל**. פי' הרי דומים הנכנסין (לרשות הקב"ה לעבדו) להיוצאין (ממנו מעבודתו) ואין להם נפקא מינה בין זה לזה. ועי' מ"כ ולגירסתו י"ל ל"ל מפיקין אין להם מי שיוציאם מן שלותם ורום גאותם:

פרק יג

א **אשריהן כו' ואוי כו'**. דרש ויש לשון וי יש ואשרי דרש לשון אשרי וכ"ה בהוריות. ועי' זוהר (בראשית נ"ו):

פרק טז

א **שינה בעיניו אינו רואה**. אינו רואה יום המיתה ואינו עושה תשובה שני דברים כו' כצ"ל. ודרש שינה על המיתה (כד"א דניאל י"ב) ורבים מישיני אדמת עפר ובלשון ירושלמי רגיל לקרוא מיתה בשם דמך שפירושו שינה ואינו רואה מיתה הקרובה לשוב ממעשיו (וידרוש לפ"ז כי גם ביום ובלילה על ימי הבחרות המאירין כיום. וימי הזקנה ימי החשך והלילה שגם שיבה נזרקה בו והוא לא ידע להתבונן):

פרק יז

א **הרבה שאלו כו'** מ"ט בשל אשר יעמול כצ"ל:

ב **רוזנים לאין שופטים כתוהו עשה זה משה** כצ"ל:

פרשה ט

פרק א

א **שמעון בר אבא פתח** כצ"ל וכאן ראוי להתחיל פ"ט:

ב **בבריית השביעו**. פי' במילה וכמ"ש ובריתי אשר הפר:

ג **במזבח**. איכה רבה פ"ב אות י' ע"ש:

פרק ו

א **גם שנאתם ששנואים להקב"ה כו'** כצ"ל:

ב **וחלק אין להם עוד לעולם הבא אבל ישראל כו'** כצ"ל:

פרק ז

א **שהתינוקות נפטרין**. לעת האכל לבתיהם. לכן דרש עלי' לך אכול כו'. וכן להלן מבהכנ"ס ובהמ"ד שאין אוכלין תחלה עד שמתפללין ושומעין הדרשא:

ב **וביה"כ כו' ב"ק**. וא"ל לך אכול כו'. עי' תוס' (יומא פ"ז) ד"ה והאמר כו' שבמוצאי יוה"כ יוצא ב"ק זה:

ג **טייס וחזר וטייס**. פי' בשתי עפיפות וכמ"ש (בברכות ד'):

ד **ידע הקב"ה שגמרתי תפלתי**. מפרש ויבן על הקב"ה שהוא לבדו יודע מחשבות ומבין (ולא המלאך. ועי' ביאורי הגר"ח א"ח ס"ס ק"א) שפסק התפלה ומיד ענהו וידבר עמו על ידי המלאך:

ה **ולמלא שאלותיך בתחלת תחנוניך ולא אמרתי כי חמודות אתה שהי' מתאוה כו'** כצ"ל ופי' שלכן המתנתי להגיד עד שתגמור תפלתך ומיד שהבין הקב"ה שגמרת תפלתך נצטויתי להגיד לך:

ו **ותורתו מתחמדת לך**. בתנחומא פ' וירא הגי' ודורך מתחמד לך. והובא בילקוט דניאל שם. וראיתי ביוסיפון לרומיים שלכן היה נקרא איש חמודות שכל דורו היו אוהבים אותו שלא נתנבא דבר רע על שום אדם רק טוב:

ז **וכתיב כי מן היום** כצ"ל:

פרק ח

א **והלך הסייד וכו'** לסעודה מהרום וחברום אלו ואלו באו בכבודם כצ"ל:

ב **בר קפרא ור' יצחק כו' בולדריס כו'**. בעלי מלח הוא. בולדריס הוא שלוחים קלים המביאים פקידת המלכות. ומלח הוא מנהיגי ומשיטי הספינה. וכמדומה שהן שני משלים א' לבר קפרא וא' לר' יצחק וערבום בהעתק בחסרון. ומשל הבולדריס שהוא בא

בעת רצון המלך לשלוח פקודתו הוא על קץ בעתה הנעלם. ומשל המלח ע"י ריח טוב הוא על קץ אחישנה ע"י ריח תשובה:

פרק ט

א **תני כו' עד שלשים יום**. משום שאהבת אשתו הראשונה עוד בלבבו. וי"ל דדרש ראה כו' עם אשה אשר אהבת ר"ל כבר דמשמע שכבר מתה (ול' יום אפשר לת"ק דרשי' ימי חיי הבלך. הקיף הלבנה שמחדש החיים כל ל' יום):

פרק י

א **ממחיצתם ברוך שהעבר כו' ופפוס**. והן הן הרוגי לוד כמ"שהמ"כ והוא הכל ד"א. ובחנם הגיה המ"כ שלשה במקום שנים (ובפסחים הגירסא רק שני דברים אלו) וע"ל פ"ג פט"ז:

ב **ואשרי כו' ותלמודו בידו**. אפשר מביא זה כאן לדרוש כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה להטריח בכחו לחזור על לימודו עד שימצא מצוי בידו בלבבו:

ג **מאן דהוא כלום**. מי שהוא באמת דבר מה כלומר חשוב תורה ודבר בגרמיה כלום ר"ל ומנהיג עצמו ברבנות כדבר חשוב:

ד **יומא וזעין ידי' וכהיין עיניה**. כ"ה בירושלמי ועי' מ"כ:

ה **א"ל אצל מי אתה כו'** עד בר נפחא לתמן. הוא הוספה תוך לשון המדרש מן הש"ס בב"מ:

פרק יא

א **שבתי וראה כו'**. תנחומא ואתחנן:

ב **כותל בנוי שש אמות**. היינו כותל חזק שכן בית דלעתיד ביחזקאל נמדד רוחב עובי הבנין קנה א' שש אמות:

ג **מלהזיז רגליו של אבנר**. במגן אבות להרשב"ץ ח"ג (ס"ח סע"ב) הביא בשם בן סירא שכשנכנס דוד במערכה של שאול שהיו כולם ישנים נכנס בין שוקיו של אבנר ואבנר הרכיב שוק על ירך ונשאר דוד עצור שם וכל גבוריו לא היו יכולים להפריד שוקיו עד שזימן הקב"ה פרעוש ועקצו והרחיב צעדיו ונמלט דוד:

ד **המקנא אתה לי א"ל יהושע בך אני מתקנא**. פי' בתמיה. ומפני שאלדד ומידד היו מתנבאים משה מת יהושע מכניס חשש יהושע שיקפיד משה ע"ז ולכן א"ל למשה כלאם. וע"ז א"ל משה בתמיה וכי אני מתקנא עליך ח"ו:

ד **אין לך כל דור שלא נטל אונקיא כו'**. אפשר לדרוש קול ענות קאתי. קול שבו יתענו לדורות תמיד:

ה **אתמול ידעתיך בשם כי מצאת חן בעיני** כצ"ל ועי' יד"מ:

פרק יב

א **אסכרה עלתה**. שבאה על לה"ר כדאיתא בשבת (ל"ג) והן מוציאי דבה להה"ר על הארץ:

ב **שהם הולכים בשמים**. שמתגאים לומר מי אדון לנו ולשונם שותת בארץ להכות בשבט פיהם ענוי ארץ השוכנים שפלים לארץ:

פרק טו

א **איש מסכן זה נח**. אג"ב פ' ע"ח ז"ח (רות ס"ג ב') ע"ש:

ב **זה יוסף כו'** ואדם לא זכר ולא זכר שר המשקים את יוסף וגו' אמר הקב"ה אתון כו' כ"ה בילקוט:

ג **שבשעה שהזקן יושב ודורש כו'**. מדרש משלי פ"י:

ד **ד"א עיר קטנה זה הגוף כו'** (נדרים ל"ב):

פרק יז

א **אלו הדרשנין**. שאומרים דבריהם בנחת ובקצרה ואין שומעים אותם רק החכמים היושבים קרובים להם ומבינים הדברים בקצרה אבל המתרגמינין משמיעין לצבור בקול רם ועם תוספת ביאור להבין הדברים לצבור:

ב **ולא הוי בר נש משגת על גזירתי'** כצ"ל:

פרק יח

א **ונעץ חרב על פתח ביהמ"ד**. עי' מ"כ. ונראה דדרש טובה חכמה מכלי קרב שהחכמה הכריחה ללמדה מכח כלי קרב:

ב **הסופר סקריפטור**. כצ"ל וכ"כ במוסיף ערוך:

פרשה י

פרק א

א **מבאיש ומביע שמן כו'**. שמפרש מביע השמן לקילקולא כפירש"י בקהלת ע"ש. ובן עזאי ור"ע. לא פליגי אהדדי. רק כל אחד דורש לעצמו שע"י חטא יחידי יוכל לקלקל הרבה החסד. (ואפשר בן עזאי דדרש ליה מן חוטא. קאי על עובר מצות ל"ת. ור"ע דדרש ליה מן בלי חוק שהחסיר חוק אחד קאי על מ"ע) ועי' בירושלמי ספ"ק דקדושין:

ב **והיום מביעין כו'** משה נביא אמת כו'. (ב"ב ע"ד):

ג **סכלות מעט זו גזירתו של משה כו'**. אפשר דרש סכלות מעט להמעיט הסכלות והרשעה (ועי' בתרגום שמפרש סכלות מעט כעין זה) וכן יתפרש בכל הני דלקמן:

פרק ב

א **לשני ב"א כו'**. בא לפרש שאין ימין ושמאל ממש. אלא דרך הטוב והחכמה קרויה ימין והסכלות שמאל:

ב **אנא משמאיל לך**. ומפני שבאברהם כתיב הלך ונסע הנגבה ועי' רמב"ן שם לכן דרש שאברהם בחר לו הימין לדרכו תמיד:

פרק ג

א **סבר דכל עמא טפשין**. דרש ואמר לכל שאומר על הכל סכל הוא. וחוזר ודורש סכל הוא לבדו סכל וכל עמא חכימין:

פרק ד

א **גורם מיתה לעצמו וחטאת כו'** כצ"ל:

ב **וחטאת לדורו**. ז"ש כי מרפא יניח חטאים גדולים יניח על אחרים חטאים גדולים דהיינו לדורות וגורם מיתה לעצמו שמניח לענותנותו ונוהג ברבנות שאמרו שמקברת את בעליה:

ג **וכשמלך כו'** על רגליו וגו' מי אנכי ומי ביתי כי הבאתני עד הלום כצ"ל:

ד **אל שער המלך**. ודרשו ששב לשקו ולתעניתו:

פרק ה

א **בריה דריב"ל הו"ל חד בלע כו'**. ירושלמי שבת פי"ד ועי' תוס' עבודת כוכבים כ"ז ד"ה שאני כו':

ב **פסוק פלן בתר פסוק פלן**. בירושלמי הגי' מלה פלן וכן נכון:

ג **אנטונינוס כו'** א"ל אנא כו' וכן הות ליה. בעבודת כוכבים י' אמרינן כי שכיב אנטונינוס אמר רבי נתפרדה החבילה. משמע שרבי חי אחר מיתת אנטונינוס. וצ"ל דכאן אנטונינוס זעירא בר בריה ושם הוא אנטונינוס הזקן:

ד **עלי שאמר לשמואל**. במדרש שמואל פ"ו דרש ליה מן כה יעשה לך אלהים ע"ש:

פרק ז

א **ועבדים כו'**. על הארץ זה אליהו כו' וירץ לפני אחאב. ומיניה ילפינן (בזבחים ק"ב) שתהא אימת מלכות עליך:

פרק ח

א **שכם כו' שנקרא נחש**. עי' פדר"א ר"פ ל"ח ומש"ש בביאורי בס"ד:

ב **מבלעדי שמא לא ייבד** כצ"ל. וכ"ה בירושלמי דשביעית ובערוך ערך ייבדה בשם הפסיקתא:

פרק י

א **וחיילים יגבר כו'** יביא עשרה בני אדם. שהן חיל ה' הקרויין קהל ועדה לכל דבר ה' שבקדושה ובהן פרסומה מלתא (ובשלהי יומא פ"ז לענין פיוס המת על קברו אמרו ג"כ עשרה בני אדם):

ב **ד"א אם קהה הברזל אם נתקהה התלמיד על הרב כו'**. ללשון זה דרש שקהה והכעיס התלמיד את רבו שחטא נגדו והקהה דעתו וז"ש הוא מותיר נו כעסו כו' ויותר קרוב ששתי לשונות הכל אחד רק שהוסיפוהו מלשון הש"ס בתענית וערבבו הדברים:

ג **כברזל והוא לא פנים אינו בא כו'** בפניך קלקל עליו בחילך כצ"ל. ולשון בחילך נראה דחיילים יגבר דרש וקלקל הוא לשון קול. ובא"א הגיהה עלוי בקולך ולפ"ז מקלקל דרש ליה:

ד **וחיילים יגבר יגזרו צום ותענית** וחיילים הוא אסיפת עם וקבוצת קהל בתענית בכינופיא:

פרק יא

א **גופך מטורף**. עמ"כ. ופי' הראשון מנומר הוא הנכון וכמ"ש (בנדרים כ"ה) כלהו נחשים מטריף טרפי (וע"ש בר"ן וש"מ) ומ"ש לשונו גרם הוא שלקה בצרעת על ענין לה"ר וכמ"ש בב"ר פ"ך ע"ש בהגהותי בס"ד:

ב **נטיעה עולה לשלשה ימים**. וכ"ה הגי' גם בספרי דברים. ובב"ר פט"ז הגי' לל' יום וע"ש בהגהותי שכתבתי בס"ד שיש נ"מ לדינא ונשמט בדפוס לעיין במשכנות יעקב חי"ד ס"ס ס"ד.

פרק יד

א **ועומד ומרבה דברים אתה אינך חכם**. בתמיה שאין זה מדת חכם להרבות בדברים (ובפרט לפני המקום כמ"ש אל תבהל על פיך להוציא דבר רע לפני אלהים) וכמ"ש שלא יאמרו הרב כמה קשה כו'. ולדוגמא בעלמא נקטיה שאף לחכם שבחכמים כמשה נאמר לו אל תוסיף דבר כו' ק"ו לשאר בני אדם אבל ח"ו שבא לדרוש לשון המקרא על משה (ודרך רמז י"ל סיפיה דקרא לא ידע האדם מה שיהיה ר"ת משה. גם ענינו י"ל על זה שלא ידע משה מה שיהיה שנצרך קבורתו שם בח"ל כמ"ש טעמו במדרשות):

פרק טו

א **ללכת אל עיר כו'**. אל רבו שיחזור כו' וממשיל הרב אל תלמיד כמו העיר אל הכפר שאין מצוי בכפר רוב הדברים הנצרכים והולכים להשיגם בעיר. כן למוד התלמוד מד"א

על חכמת התורה שמה שיסופק לו בלימודו במקומו ילך אל מקום הרב להשיגם לברר ספקותיו. וכ"ה המשל בפנחס ויפתח להלן:

ב **אשר לא ידע ללכת אל עיר כו'** אצל פנחס. וי"ל שלכן שלא רצה ללכת אל עיר נענש להקבר בערי הגלעד בערים רבות בנשילת איברים כדלקמן:

ג **רוה"ק מאתים שנה**. סובר פינחס זה אליהו. ועד ימי אליהו שחזר להתנבאות בימי אחאב זה מאתים שנה ומעט יותר (אלא שקשה שבפלגש בגבעה נזכר ששאל פינחס באורים ותומים. ואפשר אין זה קרוי נבואה ברוה"ק של עצמו):

פרק טז

א **דאתמרטת עלוי**. לפי' המ"כ נשמטה ונתרשלה עליו נכון לגרוס דאתמרקת עלוי ותרגום ויזורר על הנער (מלכים ב' ד') ואתמרק על רביא. או צ"ל דאתמרגת בגימ"ל שהוא לשון השמטה עי' ערוך:

ב **והסרסור מכריע ביניהם**. בירושלמי ודב"ר ליתיה. וקרוב שנשתבש כאן מלשון הדיין מכריע ביניהם. ואפשר פירושו מכריע ע"פ עדותו שיעיד לפני הדיינים שהוא הנמצא בעת המכירה ויודע אמיתות הדבר ובגוונא שאינו נוגע לעדותו כשר להעיד:

ג **א"ר סימון מניין שצריך הדיין כו'** כצ"ל:

ד **א"ר יהודה ב"ר אילעאי אלו הייתי כו'** כצ"ל וכ"ה בשוח"ט שם:

ה **אנפלוגוס**. עמ"כ בשם ילקוט. וכ"ה בשוח"ט מזמור ע"ב:

ו **על אותה שעה הוא אומר אי לך כו'**. בשוח"ט שם כיון שראו סנקליטין שלו התחילו אומרים כו':

ז **בעתו של עוה"ב**. עי' אדר"נ פכ"א. (ונראה נגד מ"ש שרצו למנותו בין מלכים שאין להם חלק לעוה"ב לכן אמר בעתו של עוה"ב):

ח **בגבורה ולא בשתי בגבורתא ולא בתשישן**. כצ"ל ודרש בשתי כמו בתשי:

פרק יט

א **של יראות**. פי' של עכו"ם. ואפשר רומז לעגל דכתיב ביה וישב העם לאכל ושתה ויקומו לצחק וכתיב וירא את העגל ומחולות. אבל יראת שמים של תורה היא עצמה משמחת לב. וא"צ לעשות לה תחלה לחם ושחוק לעוררה:

ב **רשב"ל כו'** וקרא עלוי לשחוק עושים לחם. רמז לדבר בגימטריא שמעון בן לקש חסר יו"ד:

פרשה יא

פרק א

א **עם עמלי תורה**. עי' (בב"ב י'):

ב **אר"ע כשהייתי בא בספינה כו'**. אדר"נ פ"ג:

ג **כשנכנסתי לספינה כו'** וקרא עלוי שלח לחמך על פני המים. על פני ידרש כמו לפני קודם צאתך בספינה על המים צדק לפניו יהלך וגו':

ד **באו ונשתתף באצטרכיא**. וזה נחשב להם לצדקה שעשו ע"פ המים (ובזכותה האיר המקום עיניהם בעצה שינצלו כדמפ"ו) להשתתף יחד מי שיש לו הרבה עם מי שיש לו מעט ולכאורה היינו פלוגתא דר"ע ובן פטורי (בב"מ ס"ב) ולר"ע שלא כדין עשו. שהרי חייך קודמין רק אולי יש לומר דשם אם ישתה האחד בוודאי יגיע לישוב הוא דשייך חייך קודמין. ועי' בזוהר (בהר ק"י) דנושה אחד כן אף שאח"כ לא היה לו בעצמו מה לאכול ונחשב לו לצדקה להצילו מטופסא דמותא. אבל כאן כולם היו בחזקת אבודים:

ה **במערבה של ספינה**. עמ"ש בס"ד בהגהותי באיכה רבה פ"ד אות ט':

ו **ואנטיפתא עולה** כצ"ל עי' ערוך ערך אנטפתא:

ז **אדם גדול שכמותך יוציא ג' סלעים אחרים**. כלומר כדאי להוציא עליך עוד ג' סלעים לחשיבותך:

ח **בהדין ספפסא**. עמ"כ בשם הערוך שפי' יועץ המלך ובערוך פי' כן על הפיסטא אפשר היה גורס המ"כ כאן כן. ועיקר הגי' נראה ספסיפא וכי"ב בירושלמי ספ"ח דתרומות (ובשוח"ט מזמור י"ב דהוו עסקין בהדין סמפוניא נראה ג"כ צ"ל כן) ונראה שהוא מין סחורה שהיה אסור לעסוק בה ע"פ גזירת המלכות בימיהם:

פרק ב

א **אלו ז' ימי השבת כד"א ויהי בשביעית כו'**. זה ששבת הוא שביעי א"צ לראיה מהתם. אלא משום דדרש להו כאן שבת ומילה יחד וכדמסיים שאמר אליהו אפי' אין ביד בניך אלא שתי מצות כו'. לכן דרש גם שבת בהאי קרא דאליהו:

ב **ולמה בין ברכיו כו'**. ויק"ר פל"א:

ג **שבת ומילה כדאי כו'**. בביאורי לפדר"א פכ"ט ביארתי בס"ד למה בשביל ב' מצות אלו היו ראויין ליענות בגשמים או ע"ש:

ד **ומנין לרבות עצרת ור"ה ויוה"כ**. פי' שיהיו חשובין ג"כ יו"ט לומר בהם זמן עי' (עירובין מ) (ושיהיו חייבין בשמחה כשלש רגלים):

ה **שמל משה לשבעה**. עי' מ"כ. וכן פי' הראב"ן בספרו סי' צ"ד ע"ש:

ו **ויעש לו יהושע וגו'** אל גבעת הערלות שעשה אותו גבעה כו' כצ"ל. ועי' בויק"ר פ' כ"ה:

ז **ימי הנדה כו'**. ח' ימי המילה כו'. כמ"ש שאם שמרה ימי נדה כראוי תזכה לבן זכר ולמולו:

ח **ר"א בר"ש איתשיש כו'**. שייכות מאמר זה לכאן עמש"ל בדבור שאח"ז בס"ד:

ט **עד דאינון בקיין**. פי' בעוד שהן (בני מירון) מחפשין ומעיינין עצה איך להביאו ראו שני חיווין דנור כו'. ובזה הבינו שיסייעום מהשמים בנס ואמרין הא שעתא כו':

י **ולא מורידין וגם לשמונה ביום השמיני עצרת כו'**. אפשר צ"ל שנאמר וגם לשמונה כו'. דמזה דרש דמעלין בקודש (ובש"ס דרשינן ליה מקרא אחרינא) דיום השמיני מקודש יותר מן השבעה ימי החג. שהשמיני נגד עם אחד. ולגי' זו אתי שפיר מה שמביא מעשה דר"א בר"ש הא לכאן. שהוא משום דרשא דהאי קרא:

פרק ג

א **ואם בצפון מקום שיפול העץ שם יהוא כל ישראל מתכנסין כו'** כצ"ל:

ב **ועומדים ושומעים ממנו חכמה ולמדים כו'** כצ"ל. ולגי' הספר אפשר צ"ל שמעמידין תורגמן ושומעין ממנו ועי' (בעבודת כוכבים ל"א):

ג **תרגם עקילס הגר**. ט"ס הוא וצ"ל יונתן בן עוזיאל וכ"ה בתרגום יב"ע (אלא שלא ראיתי נזכר תרגום יב"ע במדרש בשמו) אבל עקילס תרגם בלשון יווני ולא בלשון ארמי:

ד **ואם בצפין וגו'** שמה יהיו כל כו' כצ"ל:

ה **מן העולם אם בדרום אם בצפון כגון ר' מונא כו'** בטבריא מקום שיפול כו' כצ"ל וציפורי הוא בדרום א"י וטבריא בצפון:

ו **שמה יהיו כל ישראל מתכנסין וגומלין אותו חסד** כצ"ל:

ז **רוחן של כו'**. כמ"ש בדב"ר פ"ה אין רוח אלא כו' שנאמר וארו ארבע שמיא מגיחין כו':

ח **בעבים של כו'**. שמכסים ומכהים שמש התורה והמצות כעבים:

פרק ה

א ז' **דברים מכוסים כו'**. ב"ר פ' ס"ה ומכילתא פ' בשלח:

פרק ז

א **וטוב לעינים אשרי שתלמודו כו'** אשרי שיזכה לראות כו'. דרש וטוב כמו אשריך וטוב לך:

ב **שתלמודו מאיר לו כשמש**. שאין לו בו ספיקות ובפרש"י בקהלת בשם מדרש תהלים (והוא מזמור מ"ט) שעיניהם רואות הלכה מלובנת כו' ע"ש (ולולי זה היה אפשר לפרש מאיר לו בכל דרכיו שלא יכשל כד"א בהתהלכך תנחה אותך כו' וכתיב נר לרגלי דבריך):

פרק ח

א **ימי החושך אלו ימי הרעה**. הכתובין בפרשה י"ב וכדמפרשינן לה שם ע"ש:

ב **כי הרבה יהיו כו'** שבא הבל תורה שאדם למד כו' כצ"ל וע"ל רפ"ב ומש"ש בס"ד:

פרק ט

א **כשאמר כי על כל אלה**. משום שמקום לטעות ולפרש האי ודע כי על כל אלה יביאך שאף אם תקיים מצות ומע"ט ולא תשמח בימי בחורותיך על כל אנה מ"מ יביאך במשפט. וא"כ יאמר שמעתה טוב יותר לשמוח בילדותו בכדי ליהנות עכ"פ בעוה"ז. לכן ביארו שעל כל אלה פירושו על המעשים האלה השמחה והטבת הלב בילדותו שמהראוי להמנע מהן:

ב **שלא תרבה ביציאה ותיגע**. ובנמשל שאולי יתחייב בעונשין קשין ח"ו שתיגע ולא תשיב למקומך כגון כריתת הנפש ואין לו חלק לעולה הבא:

ג **דהוית גנב**. כך ודע כי על כל אנה כו' שמגלגלין עליו עונות ראשונים שלא נחשבו לו תחלה. וגם מחשבותיו שעשו פירות אח"כ מצטרפין למעשה כמ"ש ספ"ק דקדושין:

ד **למזונותי את מסתכל כו' ונכסין ליה**. ולכן נותנים לי מזונות טובים. וכן בנמשל לכן נתנה לו הרשות ליהנות בעוה"ז:

ה **כיון דאסתנפנוי פריטוי כו'** לפתחא כך ודע כו' כיון שנתמלא סאתו בעונות וי"ל כיון שנשלם פעולתו בעולם מה שהיו ברצון העליון שיושלם ע"י בימיו הקצובים לו:

י **בתורתך שלמדת בילדותך** תושב"כ:

יז **זה התלמוד**. שתלוי בהבנת הלב דרכי הלב. ובמראה עינים גמרא שקבל מרבו וכד"א עיניך רואות את מוריך:

יח **אלו מצות ומע"ט**. שהלומד שלא לעשות נוח לו שנהפכה שלייתו על פניו:

יט **שלמדת בילדותך** ויטיבך לבך בימי בחורותיך ואם נבחרת בזקנותך אל תפלג כו':

כ **עליו ישנם לך שכר מצות ומע"ט**. דלענין להזהירו על קיום המצות לא מסתבר כ"כ בזקן שנתמנה על הצבור אלא לענין עסק התורה עצמה. שלא יפליג עצמו מד"ת וקבלת רבו. ועל ידי כן יזכה שיביאו ה' במשפט לשלם לו שכרו משלם (ועי' זוהר תרומה (קמ"ה) דרשא דהאי קרא):

פרשה יב

פרק א

א **כל מאמר זה עי' בהגהותי בויק"ר בס"ד**. וכאן ארשום מה שנשמט שם. ונתחדש בס"ד:

ב **והגיעו שנים אלו היסורין**. בויק"ר ליתא ולגי' דהכא נראה דגרסינן איפכא ימי הרעה אלו היסורין והגיעו שנים אשר תאמר אין בהם חפץ אלו ימי הזקנה שהשנים גורמין שבטל בהם החפץ והתאוה כמ"ש ותפר האביונה. וכעין זה מאי דדרש ר"ח ב"ר נחמיה על ימות המשיח שאז בטלה הבחירה. ועי' ס"פ שואל:

פרק ה

א **כד צווחין ליה לאתר הוא א"ל אית תמן מסקיין** כצ"ל וכ"ה בויק"ר:

ב **נכנסין כפילון אחת** כצ"ל:

ג **כל אחד ואחד יש לו עולם בפ"ע**. שמ"ר פנ"ב:

פרק ז

א **לכשישוב העפר אל הארץ כשהיה וא"ל ונפש כו'** כצ"ל. ופי' טהור ונקי כשהיה בתחלת בריאת אדה"ר שיצרו עפר מהאדמה:

פרק ט

א **התיישן בו עשאו למרמס כצ"ל**. פי' כשהחזיק עשיר בדבר שתחלתו רעב הוא לו אבל אח"כ כשהורגל והתיישן בו עשאו למרמס:

ב **גם עיני כו'**. גם עיניו גבוה ממנו (כגי' אות אמת שבמ"כ):

ג **חלק שמואס בו עשיר לזה כו'** כצ"ל ופי' אף שהעשיר מואס בו ואין לו תאוה לזה כלל אבל העני שממנו הוא גבוה עיניו תצפינה ויתאוה לדבר זה. ומזה תבין כי הכל הבל בלא תכלית אמתי וקצת מזה עי' ביד"מ:

פרק י

א **ועוד כתיב כי תהיו אתם ארץ חפץ**. בשוח"ט מזמור ט' גרסינן במאמר זה בקש שלמה לעמוד על מתן שכרן של צדיקים כד"א כי תהיו אתם ארץ חפץ. ור"ל אלו ישראל וכמש"ל פ"א פ"ה ונראה שגם כאן הי' כתיב זה ונחסר בהעתקה (והתשובה ע"ז כתוב בשוח"ט שם ג"כ מקרא דרב טובך אשר צפנת ליראיך):

פרק יא

א **כך לא נפל דבר אחד וגו'**. מקרא הוא (יהושע כ"א):

ב **כל ימיו של ר"א כו'** לנהוג כמותו כצ"ל והיא ברייתא בנדה ו' ע"ב. ונראה משום שדרשו תחלה כל שפשטו בו חכמים יד (דהיינו נידוי) אף שחזר רישומו ניכר. לכן סמכו ענין לו הא דר"א להוציאו מכלל זה. שאע"פ שברכוהו. בכ"ז כשמת ואמרו הותרו הנדר. לא נשאר בו רושם ח"ו. ואדרבה חזרו לנהוג הלכה כמותו יותר מבחייו (וזה מכוין למ"ש בס"ד בהקדמתי לביאור פדר"א בס"ד שהברכה לא היתה רק להרחיקו מבהמ"ד שלא

ירבו מחלוקת) וידרש ע"ז ג"כ כמשמרות נטועים שיש להם שורש כמו נטע שאף שנעקר חוזר ומצמיח. כן ר"א כשמת צמחו דבריו לנהוג כמוהו להלכה:

ג **אימתי כו'** שומעין אותן באסופות. שאין דברי תורה נקנין אלא בחבורה:

פרק יב

א **להגות ניתנו ולא ניגעת בשר**. במתניתין דפרק חלק תנן הקורא בספרים החיצונים אין להם חלק לעולם הבא ומפרשינן בש"ס כגון ספר בן סירא. וצ"ל דכאן דקאמר להגות ניתנו היינו לדבר דבריהם דרך דבור בע"פ ולא לכתבן ולקראן מתוך הספר ביגיעת בשר ובירושלמי פרק חלק שם הגי' (אחר הא דבן תגלת) אבל הקורא בספר הומירוס ושאר ספרים כקורא באיגרת ואח"ז קאמר הא דלהג הרבה (שהוא כמו לעג ופירושו דברי לעג ומליצות שהוא ספר המירו"ס שהוא ספורים ומשלים במליצות להמשורר האמע"ר) להגות כלומר לקריאה בעלמא ולא ליגיעת בשר להתייגע לקרוא בהן כקורא בספר. וטעמא דספרי בן סירא ובן תגלת שיש בהן דברי מוסר וחכמה נאסרו לכתבן בספר בימיהם שלא יחזיקום בקדושת כ"ד ספרים וכמ"ש ויותר מהמה בני הזהר כו'. אבל דברי המירו"ס וכי"ב שהן דברי חיל הקורא בהן כקורא באיגרת בעלמא. רק לא התירו לעסוק בהן דרך קבע וביגעת בשר כ"א קריאה דרך עראי כקורא באיגרת ומשום ביטול תורה ושיחה בטלה וליצנות נגעו בה איסור:

פרק יג

א **אומר למלאכי השרת ראו מה הבריות כו'**. דרש הכל נשמע אף הקב"ה כביכול אומר למלה"ש שישמעו מה הבריות כו' (ואפשר כי זה כל האדם דרש מה כל האדם והבריות אומרים עליו):

ב **מיד מטתו פורחת באויר**. אפשר יליף האי דבר מדכתיב ובעל כנפים יגיד דבר. שבעל כנפים הן מארי גדפין המסלקין מטתו (המוכנת לו בג"ע) לפרוח באויר:

ג **כד דמך ר' לוי כו'**. ירושלמי ספ"ד דברכות:

פרק יד

א **הוי פשוט קריי' כיון שהיה כו'**. כצ"ל וכ"ה בויק"ר פ' כ"ו ואיכה רבה פ"ג פ"ו ובירושלמי פ"ב דחגיגה. ושם כתובין כל המקראות וכאן יש חסרון:

ב **לפיכך כו'** ואם רע כו'. הוא סוף דברי המדרש. ומכאן ואילך הוא הוספה מלשון הש"ס בחגיגה עד סוף המאמר בכדי לסיים בטוב: